

کیشا ناگورنو قههباغ وروئی روسیا وئیرانی دچارهکرنا ویدا

1994 – 1992

فرهاد محمد أحمد* وهوزان سلیمان میرخان وفاروق موسی عبدالرحمن

پشکا میژوو، کولیزا زانستین مروفايه تی، زانکویا دهوک، ههریما کوردستانی، عراق.

وههگرتن: 2020/01 پهسه ندرکن: 2020/03 بهلافکرن: 2020/03 <https://doi.org/10.26436/hjuoz.2020.8.1.573>

پوخته:

گرنگیا ئەفی قههکولینی دوی چه نیدیایه کۆ دویفچوونا کیشه کا ئالوز دکهت، ئەوژی کیشا ناگورنو قههباغه، گه له ک دهوله تین هیزدار وهه ریمی ماییتیکرن تیدا دکر وهه ول ددان ژبو چاره کرنا وی، ب تاییهت زی روسیا وئیران، ل دهمی سه ره دهه ریکرنا وان دگه ل ئەفی کیشی ئەوان بهرزه وه نیدی خول بهرچا قهه وهدرگرتن. د ئەفی قههکولینی هه ول هاتیه دان چه ند پرسه ک بهینه ئازراندن، وب شیوه کی راسته وخو یان نه راسته وخو بهرسف ل سه ره هاتیه دان ژوانا: چه وانیا پهیدابوونا کیشا ناگورنو قههباغ وگرنگترین قوناغین تیدا ده ربا ز بووی؟، چه و روسیا وئیرانی سه ره دهه ری دگه ل ئەفی کیشی دکر؟، وتا چ راده شیان روئی خو بگرتن دچاره کرنا ویدا؟. قههکولین ل دویف ریبازا قههکولینی میژوویی هاتیه نفیسین، ب ریکا کومکرنا پیزانینا ژ ژیده رین گریدای ب بابه تی قههکولینی قهه وهه ریبینی وهه شیاره ی سه ره دهه ری ل گه ل هاتیه کرن ل سه ره بنیاتی شروفه کرنی. په یقیقین سه ره کی: ناگورنو قههباغ، ئەرمینیا، ئەزه ریبجان، روسیا، ئیران.

1. پيشه کی

قههباغ هاتیه دیارکرن. دته وه ری ئیکیدا به حسی چه ند بابه ته کین گرنگ هاتیه کرن ژوانا: قوناغین پهیدابوونا کیشا ناگورنو قههباغ هه ر ژ دهستپیکا پهیدابوونا ئەفی کیشی هه تا دگه هیه ته قوناغا سه ره خوییا ناگورنو قههباغ وشه رین دناقهه را سالین 1988 – 1994 یدا. ته وه ری دوی هاتیه ته رخانکرن بو به حسکرنا روئی روسیا دچاره کرنا کیشا ناگورنو قههباغ، وسه ره رای شیانین روسیا بین له شکه ری وئابووری به ل نه شیا ئەفی کیشی ب دویمه هیک بنیت. وده وه ری دویمه هیکیدا روئی ئیرانی دچاره کرنا کیشا ناگورنو قههباغدا هاتیه به حسکرن، کو هه ر ژ دهستپیکا پهیدابوونا ئەفی کیشی ئیرانی هه ول دا ناقبزیقانی دناقهه را ئەرمینیا وئزه ریبجانیدا بکه ت ژبو ب دویمه هیک ئینانا کیشا دناقهه را واندا ل سه ره هه ریمه ناگورنو قههباغ.

بو نفیسینا ئەفی قههکولینی پشت بهستن ل سه ره کومه کا ژیده رین هه مه جور هاتیه کرن، مینا ژیده رین عه ره بی وفارسی وئینگلیزی وروسی، دهه ربه ری ژیده رین عه ره بی گه له ک مفا ژ په رتوکا ئارشا ک بولادیان ئەوا ل ژیر نافی (قضیه ناغورنی کاراباغ الجرح النازف) هاتیه وهه رگرتن، چونکی نفیسه ری وی دپلوماتکاره کی ئەرمه نه یه وگه له ک پیزانینین گرنگ ل سه ره کیشا ناگورنو قههباغ بهلافکرینه. دیسان

کیشا ناگورنو قههباغ دهه ته هژمارتن ژ دریزترین وئالوزترین کیشین ل دهه رین ئیکه تیا سوقیتی پهیدابوون پشتی ژنافچوونا وی ل سالا 1991ی، و په سنا ئەفی کیشی ب (کیشه کا میژوویی) دهه ته کرن ژبه ره ره ریشالین وی بین شارستانی وهه وشه نه بری و سیاسی، ول سه ره دهه مین نوی قههکوله ر وینه کی دی دده ئەفی کیشی ئەوژی هه فرکی دناقهه را هه ردوو دهوله تین ئەرمینیا وئزه ریبجاندا ل سه ره هه ریمه ناگورنو قههباغ، و ئەفی هه فرکی بو دهه مه کی دریز قههکیشا هه تا گه هشتیه وی راده ی شه رین مه زن دناقهه را هه ردوو دهوله تاندا رویدان هه ر ژ سالا 1988 هه تا سالا 1994 وده نه جامدا کاره ساتین مه زن ل دویف خو هیلان، و بو ئەهه ری ماییتیکرنا دهوله تین هیزدار وهه ریمی دئه فی کیشیدا.

و داکو نافه روکا کیشا ناگورنو قههباغ پتر بهینه زانین، پیدیقه قههکولین ل سه ره میژوویا وی بهینه نفیسین، چونکی یا په ره ژ رویدانین گرنگ، و ئەف بابه ته تا راده کی دپشتگوه افیتینه ژلایی قههکوله ر ونفیسه رین کورد قه.

قههکولینی هوسا خواست کو، ژیلی ئەفی پيشه کی، ببیه دهه روازه یه ک وسی ته وهه ر، د دهه روازیدا کورتهه کا جوگرافی و میژوویی یا ناگورنو

* قههکوله ری بهه رپرس.

تورکی نافئ قهره باغ ژدوو په یقان پیکدهیت قهره ئانکو رهش یان مهزن یان گه له ک، و باغ ئانکو باخچه دبیته (باخچی رهش)⁽⁷⁾. ولدویف بوچوونین ئه رمه نان نافئ قهره باغ نافه کی که قناره و ب گه له ک شیوان د تکستین بزماریدا هاتیه وه کی (ئورتیخه - ئورتیخنی) کو ناسنافئ (ئه رتساخ) ئئ هاتیه⁽⁸⁾. و ل دویف بوچوونا نفیسهرئ بریتانی (روبرت کر پورتر) Robert Ker Porter خودانئ په رتوکا (سهره دانکه بؤ جورجیا وئیرانئ) یا کو ب زمانئ ئینگلیزی ل له نده نئ سالا 1821 چابکری، نافئ قهره باغئ دمئژوویا که قندا هاتیه ب شیوی (قارابازار یان کاربازار) ئانکو بازارئ مهزن کو ژکه قندا ده قه را قهره باغئ ل ده قهرئ بازاره کی مهزن بوویه⁽⁹⁾.

قهره باغ وهک به شهک ژقه ففاسئ هه ر ژکه قندا و بیبه رده وام که فته به هیرشین دوزمنان، و د دیروکا خویا نوی ژیدا جهی هه فرکی و مملانئ بوویه دناقه به را هه رسئ ده وله تین سه فه وی - ئوسمانی - و روسی. شاه عباسئ ئیکئ (1588-1629) د په یمانا ئه سته نبولیدا سالا 1590 ب فهرمی ده ست ژ قهره باغئ بؤ ده وله تا ئوسمانی به ردایه، به لئ دپه یمانا سالا 1613 دیسا ب فهرمی قهره باغ بو باوه شی ئیرانئ قه گه راندیه قه. چونکی خه لکی قهره باغئ پشته قانیا شاه عه باسی دشه رین دژئ ده وله تا ئوسمانی دا کریبون ئه وی ژئ لایئ خوفه میرین قهره باغ وهک پاشا ده ست نیشانکرین و پینچ پادشاه ژئ لئ دامه زراندن⁽¹⁰⁾.

دناقه راستا سه دئ هه ژدیدا میرگه هه کا بهیز ل قهره باغئ هاته دامه زراندن بنافئ قهره باغ یا کو قه ژاندنک و پیشکه فتنه کا باش بخوفه دیتی لسه ر ده ستئ میرئ وئ پناه عه لی خانی و کورئ وئ ئیبراهیم عه لی خانی کو لسه رده مئ وان ژماره ک ژکه لا هاتنه دروستکرین وه کی که لا (بایات) و (شاه بولاق) و (عه سکه ران)، هه ره و سا ژماره کا باش یا مرگه فتا ژئ لئ هاتن دروستکرین و باژیرئ شوشه ببوو نافه نده کا بازگانئ وره وشه نیبری⁽¹¹⁾.

ب لازبوونا ده سته لاداریا ئیرانئ ئیدی ده سته لاداری لسه ر ده قه را قه ففاسئ و قهره باغئ زور بزحمت دکه ت و بتاییه تی پشتی توشی چه ندین شکستنا بووی د شه رین ل گه ل روسیا دا ل ناقه به را (1803-1828) له ورا نه چاریبوو ب ئیکجاری وب فهرمی ده ست ژ قهره باغئ وده قرین قه ففاسئ بؤ روسیا به رده ت ئه و ژئ دهه ردوو په یمانین: (گولستان) ل 12 چریا ئیکئ 1813، و تروکومانجای ل 27 شوباتا 1828، کو بتمامی بکه فیه ت ل ژیر ده سته لاداریا روسیا هه تا کو شوره شا ئوکتوبرئ رویدای ل سالا 1917⁽¹²⁾.

3. قوناغین په یدابوونا کیشا ناگورنو قهره باغ

1.3. قوناغا ئیکئ: په یدابوونا کیشا ناگورنو قهره باغ:

مفا ژ په رتوکین فارسی ژئ هاتیه وه رگرتن ژ وانا ژئ په رتوکا (قرباغ درگژ تاریخ) یا نفیسهر صمد سرداری نیا، چونکی ب دریزئ به حسئ میژوویا ناگورنو قهره باغ یا کری. ژدیه رین روسی ژئ به هه را خو د زهنگینکرنا قه کولینیدا کریه ب تاییه ت ژئ، نامه و تیزین زانکویئ کو پیژانین گرنگ ده رباره ی رولئ روسیا وئیرانئ دچاره کرنا کیشا ناگورنو قهره باغدا تیدا هه نه و مفا گه هاندیه قه کولینی.

بی گومان قه کولین ل سه ر بابه تین میژوویا هه فچه رخ دبئ ناسته نگ نابن، ناسته نگا هه ره مه زن ژئ دریا نفیسینا ئه فی قه کولینیدا ئه و بوو کو ژدیه رین به رده ست ب گه له ک زمانا هاتبوونه نفیسین ژوانا: عه ره بی و فارسی و ئینگلیزی و روسی، به لئ سه ره رای ئه فی چه ندئ تا راده کی مفایه کی باش ژدیه رین بیانی هاتیه وه رگرتن، ب تاییه ت ژئ یین روسی، کو گرنگه کا دی دایه قه کولینی.

2. کورتیا جوگرافی و میژوویا ناگورنو قهره باغ یا نوی

ده قه را قهره باغ دکه فیه ته باشورئ روژناقیئ جیایین قه ففاسئ بجوک⁽¹⁾، د ناقه به را رووباری ئاراس و رووباری کورادا. هه ر ژکه قندا دوو به ش بوویه، به شی ژوری کو دکه فیه ته باکوری و باژیرئ گه نجه پایته ختی وئ بوویه، و به شی ژیری دکه فیه ته لایئ باشوری وده تیه نیاسین ب نافئ ناگورنو قهره باغ⁽²⁾، کو دکه فیه ته دناف سنورین ئاخا کومارا ئه زه ربیجانیدا ویا هه قسنور نینه ل گه ل کومارا ئه رمینیا⁽³⁾، رووبه ری وئ (4392) کم، دریزیا وئ ژباکوری تا باشوری (120) کم، پاناتیا وئ ژروژنافا بؤ روژه لاتئ (35-60) کم. ژ پینچ باژیران پیکدهیت ئه و ژئ: (عه سکه ران، هادروت، مازدکرت، شوشا) و خان کند پایته ختی وئیه⁽⁴⁾.

ده رباره ی ژمارا ئانکجیین ناگورنو قهره باغ ل دویف ئامارین به رده ست ل سالا 1987 نیزیکی (180000) که سا بوون، و ریژا 52٪ ژئه فی خه لکی ل گوندان دژیان، ول دویف پیشبینین هه ردوو قه کوله ران تی. سه رکیسیان T. Sarkisian وئهی. فارتانووف A. Vartanov ل ده ستییکا سالا 1987 ژمارا ئه رمه نین ل ناگورنو قهره باغ (133200) که س بوو، ب ریژه یا 74٪، و ژمارا نازهران (43900) که س بوون ب ریژه یا 24.4٪⁽⁵⁾. ل دویف ئامارا سالا 1989 هژمارا خه لکی وئ (189085) که س بوون، هژمارا ئه رمه نان (145450) ب ریژا 76.9٪، ویا نازهران (40688) ب ریژا 21.5٪، ویا روسییا (1922) بریژا 1٪، ویا نه ته و یین دیتر (1025) ب ریژا 0.6٪⁽⁶⁾. ئه ف به شه بوو جهی هه فرکیئ و مملانئ دناقه به را هه ردوو ده وله تین ئه زه ربیجانئ وئرمینیا دا کو تا ئه قرو ژئ یا به رده واهه.

نافئ قهره باغ ب گه له ک شیوان هاتیه، ب زمانئ روسی ده تیه نیاسین ب نافئ (ناگورنو که رباخ) ئانکو قهره باغا چپایی، وب زمانئ

پیتقیه پشته‌ستنی ب لایه‌نی سیی بکن داکو بیته دادوهر دناڤه‌را واندو وپیتقیه هه‌ردوو لایه‌ن بریارین وی لایه‌نی رازی بین.

3- هه‌ردوو لایه‌ن هه‌ول بده‌ن ئاساییشی لسه‌ر وان ریکان په‌یدابکن ئه‌وین ده‌ین ودچنه‌ زه‌نگه‌زور.

4- هه‌ردوو لایه‌ن رازی بین لسه‌ر گریدانا کونگره‌کی ئه‌رمه‌نی- ئه‌زه‌ری ل باکو ل ریکه‌فتی 26 چریا دووی 1919.

بگریدانا ئه‌فی پهمانی، هه‌ڤرگی دناڤه‌را کومارا ئه‌رمینیا وئزه‌ریبجانی لسه‌ر قه‌ره‌باغی بدوماهیک نه‌هات به‌لکو خورتربوو ب تایه‌تی پشته‌ی له‌شکه‌ری روسی هاتیه‌ ده‌ڤه‌ری، ژلایی خوقه‌ په‌رله‌مانی ئه‌زه‌ریبجانی ل 27 نیسانی 1920 بریاردا ده‌سته‌لاداری ل ئه‌زه‌ریبجانی به‌یته‌ فه‌گوهاستن بو حکومه‌تا روسیا⁽¹⁹⁾. ب هه‌مان شیوه‌ کومارا ئه‌رمینیا ل 29 چریا دووی 1920 ئه‌ڤ پینگاڤه‌ هافیت پشته‌ی بو دیاربووی کو بیشته‌قانی هه‌ڤه‌یمانان نه‌شین وان به‌لینین دپه‌یمانان سیڤه‌ردا⁽²⁰⁾ هاتین بجه‌ینیت⁽²¹⁾. ب فی شیوه‌ی ژیی کومارین سه‌ریه‌خوین باشوری قه‌فقاسی ب دوماهی هاتن.

2.3. ناگورنو قه‌ره‌باغ د سه‌رده‌می ده‌سته‌لاداریا ئیکه‌تیا سوڤیتی دا هه‌تا سالا 1988:

پشته‌ی حکومه‌تا روسیا شیای دوباره‌ ده‌سته‌لاداریا خو ل سه‌ر ده‌ڤه‌را قه‌فقاسی ب سه‌پینیت بریاردا کوماره‌کا نوی به‌یته‌ دامه‌زندن ب ناڤی (کومارا دناڤه‌ قه‌فقاسا سوڤیتی سوشیالیستی ئیکگرتی) ئه‌وا بووی به‌شه‌ک ژ ئیکه‌تیا سوڤیتی ل سالا 1922، ئه‌ڤ کوماره‌ پیکه‌هات ژ جورجیا وئرمینیا وئزه‌ریبجانی، ول سالا 1936 هاته‌ هه‌لوه‌شاندن ول شوینا وی سی کومارین سوڤیتی سوشیالیستی هاتن دامه‌زاندن ب ناڤی جورجیا وئرمینیا وئزه‌ریبجان⁽²²⁾.

هه‌ڤرگی دناڤه‌را هه‌ردوو کومارین ئه‌زه‌ریبجانی وئرمینیا ل سه‌ر قه‌ره‌باغی په‌یدابوو، هه‌ر ئیکێ ژلایی خوقه‌ ب مافی خو زانی قه‌ره‌باغ ب سه‌ر وی فه‌ به‌یته‌ گریدان، ل ده‌سپیکێ بریار ژلایی حکومه‌تا سوڤیتی فه‌ هاتبوو دان قه‌ره‌باغ ب سه‌ر کومارا ئه‌رمینیاڤه‌ به‌یته‌ گریدان ب رازامه‌ندیا کومارا ئه‌زه‌ریبجانی⁽²³⁾. به‌لێ خه‌لکی ئه‌زه‌ریبجانی ل سه‌ر ئه‌فی بریار رازی نه‌بوون و ب خویشاندانان رابوون، حکومه‌تا تورکیا ژ روله‌کی مه‌زن گێرا پیخه‌مه‌ت ئه‌ف ده‌ڤه‌ره‌ ب سه‌ر کومارا ئه‌زه‌ریبجانی فه‌ به‌یته‌ گریدان، چونکی حکومه‌تا سوڤیتی دڤیا وی و حکومه‌تا تورکیا رازی بکه‌ت بریاردا ئه‌و ده‌ڤه‌ره‌ ب سه‌ر ئه‌زه‌ریبجانی فه‌ به‌یته‌ گریدان ب مه‌رجی حوکمی ئوتونومی بده‌ت وان، ول کانونا ئیکێ 1923 قه‌ره‌باغی حوکمی ئوتونومی دناڤه‌ کومارا ئه‌زه‌ریبجانی دا وه‌رگرت و قاراکوزڤ بو ئیکه‌م سه‌روکی وی دناڤه‌را سالین (1923 - 1928)، ول سالا

ب ژناڤچونا ده‌سته‌لاداریا روسیا قه‌یسه‌ری ل سه‌ر قه‌فقاسی پاش په‌ریابوونا شوره‌شا ئوکتوبری ل سالا 1917، ده‌رفه‌ت روخسا ملله‌تین باشوری قه‌فقاسی سه‌ریه‌خویا خو رابگه‌هینن، بو ئیکه‌مین جار ل ژیر جافدییریا به‌ریتانیا سی کومار دناڤه‌را سالین (1918 - 1920) هاتن دامه‌زاندن⁽¹³⁾. چونکی هه‌ر سی کومار (ئه‌رمینیا، ئه‌زه‌ریبجان، جورجیا) لسه‌ر بنه‌مایین نه‌ته‌وه‌ی دامه‌زربوون، هه‌ر ئیکێ ژلایی خوقه‌ پیکولکر سنورین خو لسه‌ر کیسی یادی به‌رڤه‌ر بکه‌ت، هه‌ڤرگی ومله‌لانی لسه‌ر وان ده‌ڤه‌را په‌یدابوو ئه‌وین تیکه‌لیه‌کا نه‌ته‌وه‌یی هه‌ی، وه‌ڤسنورن ل گه‌ل هه‌ردوو ده‌وله‌تا وه‌کی ده‌ڤه‌را قه‌ره‌باغی ونه‌خوانی. ئه‌رمه‌نن قه‌ره‌باغی ئیکه‌م کونگرێ خو ل کانونا دووی 1918 ل بازیری شوشه‌ گریدان وتیدا بریارا سه‌ریه‌خویا قه‌ره‌باغی راگه‌هاندن⁽¹⁴⁾، ژلایی خوقه‌ حکومه‌تا کومارا ئه‌زه‌ریبجانی بریاردا قه‌ره‌باغی بده‌ت نیاسین وه‌ک به‌شه‌ک ژئاخا ئه‌زه‌ریبجانی، ئه‌ڤ چه‌نده‌ بو ئه‌گه‌ری هندئ هه‌ردوو کومارین ئه‌رمینیا وئزه‌ریبجانی هیزین خو بین له‌شکه‌ری به‌نیرن قه‌ره‌باغی و بیته‌ ئه‌گه‌ری رویدانا چه‌ندین شه‌ران دناڤه‌را واندن⁽¹⁵⁾. ژبه‌ر پشته‌قانی وه‌اریکارا هیزین ئوسمانی بین کو ب سه‌رکردایه‌تیا نوری پاشای برایی ئه‌نوه‌ر پاشای وه‌زیری شه‌ری بی ئوسمانی (1913 - 1918)، ول سالا 1918 کومارا ئه‌زه‌ریبجانی شیا ده‌سته‌لاداریا خو ب سه‌پینیت ل سه‌ر قه‌ره‌باغی وئرمه‌نن قه‌ره‌باغی نه‌ چاربوون ب فی ده‌سته‌لاداریی رازین⁽¹⁶⁾.

ب شکستنا ده‌وله‌تا ئوسمانی ده‌ڤه‌ری جیهانی بی ئیکیدا (1914-1918) ده‌رفه‌ت بو ئه‌رمه‌نن قه‌ره‌باغی خوشبوو دوباره‌ سه‌ریه‌خویا خو ب راگه‌هینن، ئه‌و ژ پشته‌ی هیزین به‌ریتانی هاتین وده‌سته‌لاداری ل قه‌فقاسی گرتیه‌ ده‌ست، ب راستی به‌ریتانیا ئه‌ف کیشه‌ ئالوزترکر ل ده‌می سه‌رکردی هیزین له‌شکه‌ری به‌ریتانی تومسونی بریاردا قه‌ره‌باغ وئزه‌ریبجانی قه‌ ب گریده‌ت ونه‌خچه‌وانی و قارسی ب سه‌ر ئه‌رمینیا فه‌⁽¹⁷⁾. چونکی نه‌ کومارا ئه‌رمینیا ونه‌ ئه‌رمه‌نن قه‌ره‌باغی دیسا نه‌ کومارا ئه‌زه‌ریبجانی ونه‌ ئه‌زه‌ریبجانی نه‌خچه‌وانی ب فی دابه‌شکرنی رازی بوون، ژبو ئارامکرنا ده‌ڤه‌ری وئزیکرنا بوچونان دناڤه‌را واندن ووه‌لاتی ئیکگرتین ئه‌مریکا رولکی باش دئزیکرنا بوچونین هه‌ردوو لایه‌ناده‌ دیت وب ناڤینیا وی په‌یمانکه‌ دناڤه‌را وان دا ل 23 چریا دووی 1919 ل ته‌فلیسی پایته‌ختی کومارا جورجیا هاته‌ مورکن، تیدا ئه‌ف خالین ل خواری بخوقه‌ گرتبوون⁽¹⁸⁾:

- 1- حکومه‌تا ئه‌رمه‌نی و حکومه‌تا ئه‌زه‌ری باوه‌ریی بده‌ن ئیدی ده‌ستکاریی دناڤه‌خویا قه‌ره‌باغیدا نه‌که‌ن.
- 2- هه‌ردوو وه‌لات باوه‌ریی بده‌ن کیشین سنوری دناڤه‌را خودا بشیوه‌یه‌کی ئاشتیانه‌ چاره‌سه‌ریکه‌ن وئه‌گه‌ر رازی نه‌بوون

دوبادکته نایب گوهرین د ناخا کومارین ئیکه‌تیندا چیبیت بیی رازیبوونا وی⁽³¹⁾.

3.3. قوناغا سه‌ربه‌خوییا ناگورنو قه‌رهباغ وشه‌ری دناقبه‌را سالین 1988-1994:

ل ده‌سپیکا شوباتا سالا 1988 ئه‌رمه‌نین ناگورنو قه‌رهباغی ه‌ولین خو چرکرن داکو ب سهر کومارا ئه‌رمینیا فه بهینه‌ گریدان، ژبو فی مه‌رمی خوپیشه‌دانین به‌رفره ل خانکوند پایته‌ختی ناگورنو قه‌رهباغی ده‌سپیکرن، دروشمی سه‌ره‌کی خوپیشه‌دانان (یه‌ک ملله‌ت، یه‌ک کومار) بوو، داخوازکرن ناگورنو قه‌رهباغ ب سهر ئه‌رمینیا فه بهینه‌ گریدان، ول 15 شوباتی خوپیشه‌دانان ل ئیریقای پایته‌ختی ئه‌رمینیا فی ده‌سپیکرن وه‌مان دروشمی ئه‌رمه‌نین ناگورنو قه‌رهباغ بلندکریبون⁽³²⁾. پاش فان خوپیشه‌دانان په‌رلمانی ناگورنو قه‌رهباغ ل 20 شوباتا 1988 ئی کومه‌بوو وب رازه‌مه‌دنیا ده‌نگین (110) ئه‌ندامین ئه‌رمه‌ن ونه‌رازیبوونا (30) ئه‌ندامین ئه‌زه‌ری بریاردان ده‌قرا وان ب سهر کومارا ئه‌رمینیا فه بهینه‌ گریدان⁽³³⁾. ل دویفدا داخازا رازیبوونا جقاتا سوفیتی یا بلند یا ئیکه‌تیا سوفیتی و ئه‌زه‌ریجان و ئه‌رمینیا کر بشیوه‌کی بی زفرین بچنه‌ ل گه‌ل ئه‌رمینیا. ل باکو دانپیدان ب بریارا جقاتا ه‌ریما ناگورنو قه‌رهباغ نه‌هاته‌ کرن، وسه‌بارت ه‌لویستی فه‌رمی بی ئیکه‌تیا سوفیتی ده‌سته‌لاتدارین موسکو ده‌ست ب گرتنا ئه‌ندامین جقاتا ه‌ریما ده‌قرا ناگورنو قه‌رهباغ کرن، ئه‌فی چه‌ندی ده‌رفه‌ت دا ده‌سته‌لاتدارین ئه‌زه‌ریجان کوفی کیشی لدویف دیتنا خو چاره بکن⁽³⁴⁾. و ل 26 شوباتا 1988 ئی ئه‌زه‌ران ه‌وه‌کا به‌رفره یا کوشتن وگرتنا ئه‌رمه‌نان ل گه‌ره‌کا سومغایت ل باکو، ل ژیر دروشمی (دریخستنا ئه‌رمه‌نان ژ سومغایت) بو ماوی سی روژان ئه‌جامدان⁽³⁵⁾. لدویف ژنده‌ری روسی (90) که‌س هاتن کوشتن و(1500) که‌س برینداربون⁽³⁶⁾. به‌روفازی ژنده‌ری ئه‌زه‌ری ئه‌وین گونه‌ها کوشتارا سومغایتی دکه‌نه‌ ستویئ ئه‌زه‌رین قه‌رهباغی هاتین ده‌ریخستن⁽³⁷⁾. ئه‌ف کاری ل سومغایت هاتی کرن بی ریخستی بوو ول بن چاقدیرییا حکومتا ئه‌زه‌ریجان ب ریقه‌چوو چونکی سه‌رکردین حزبا شیوعی یا ئه‌زه‌ریجان به‌شداری خوپیشادانان بوون و پولیسین ئه‌زه‌ریجان بی‌ده‌نگی ه‌لبژارت و ده‌زگایی K.G.B⁽³⁸⁾ ل موسکو هایداری ئاماده‌کاریین فان خوپیشاندنا نه‌بوون وه‌زین سوفیتی ئه‌وین ل سومغایت فی بریار ته‌قه‌نه‌کرنی دان، ولدویفدا هنده‌ک هیزین له‌شکر روسی هاتنه‌ د باژیریدا وهنده‌ک ژ خوپیشاندرا گرتن و ب دیتنا کرملنی ئه‌فا ل سومغایت رویدا، (ناژاوه) بوو. و دفان کاودانادا کرملنی شیوازیین جورا جورا بکارینان وه‌کی سوژین هاریکاریین نابووری و پروپاکنده و ترساندن⁽³⁹⁾.

1937 قه‌رهباغ ب فه‌رمی هاته‌ نیاسین ب نافی ناگورنو قه‌رهباغ ئانکو قه‌رهباغ چیاپی⁽²⁴⁾.

ه‌زی گوتنی یه، ل دویف بوچونا ئه‌رمه‌نان، ئه‌و ده‌قرا جوگرافی ئه‌وا حوکمی ئوتونومی لی هاتیه‌ دامه‌زاندن ب تنی به‌شه‌کی بچویکی ده‌قرا قه‌رهباغی یه‌ وشین دی ب شیوه‌یه‌کی راسته‌خو ب سهر ئه‌زه‌ریجان فه هاتن گریدان⁽²⁵⁾. به‌لی ل دویف بوچونا ئه‌زه‌ریان حکومتا سوفیتی سنورین وی ب شیوه‌یه‌کی کیشان کو ریژا ئه‌زه‌ریان تیدا یا کیم بیت، گوندین ئه‌رمه‌نان دانان دگه‌ل به‌لی گوندین ئه‌زه‌ریان ژیفه‌کرن⁽²⁶⁾.

سهره‌رای نه‌رازیبوونا ئه‌رمه‌نین قه‌رهباغی ل دور ئه‌فی بریار، نه‌شیان ل وی ده‌می چ پینگافان دژی ب هافیزن، هه‌ر چه‌نده‌ کومارا ئه‌رمینیا به‌رده‌وام پیکول دکرن دوباره‌ حکومتا سوفیتی ل بریارا خو بزفریت، ل سالا 1945 ب فه‌رمی کومارا ئه‌رمینیا یاداشته‌ک پیشکیشی حکومتا سوفیتی کر، کو واژوبین (2500) ئه‌رمه‌نین ناگورنو قه‌رهباغ ب خوقه‌ گرتبوو، تیدا داخواز کریوو ئه‌و ده‌قرا ب سهر ویفه‌ بهینه‌ گریدان. ل سالا 1963 داخوازکا دی پیشکیشکر، وفی جاری واژوبین (45000) ئه‌رمه‌نین ناگورنو قه‌رهباغ ب خوقه‌ گرتبوو. دیسا ل سالا 1977، ل ده‌می گفتگو ل سهر دانانا ده‌ستوری نوی بو ئیکه‌تیا سوفیتی ده‌اتین کرن، ئه‌رمه‌نین ناگورنو قه‌رهباغ داخوازکرن ده‌قرا وان ب سهر ئه‌رمینیا فه بهینه‌ گریدان، به‌لی حکومتا سوفیتی چ بریارین نوی ل دور که‌یسا وان نه‌دان وبارودوخ ب وی شیوی به‌ری ما⁽²⁷⁾.

پشتی هاتنا میخائیل گورباتچوف M1 ikhail Gorbachev⁽²⁸⁾ بو سهر ده‌سته‌لاداریا ئیکه‌تیا سوفیتی (1988 - 1991)، گه‌له‌ک گهورینین رادیکال دسیاسه‌تا ئیکه‌تیا سوفیتی رویدان، کومارا ئه‌رمینیا و ئه‌رمه‌نین ناگورنو قه‌رهباغ ب ده‌لیفه‌ زانین داخوازیین خو نوی ب که‌نه‌فه، ل ئادارا سالا 1987 سورن ئایوازیان، ئه‌ندامی پارتا کومینیس‌تا ئه‌رمینیا، نامه‌یه‌ک بو گورباتچوفی هنارت، تیدا بارودوخی ئه‌رمه‌نین ناگورنو قه‌رهباغ وداخوازیین وان بو وی شروفه‌کرن. ل ه‌یقفین دویفدا هنده‌ک که‌سایه‌تیین دی فی نامه‌ بو گورباتچوفی هنارتن ل بن نافی (داخوازیین ئه‌رمه‌نین قه‌رهباغی) وه‌کی نفیس‌ر زوری بالان و میژونفیس سیرگی میگویان، ئه‌وان فی دنامین خودا داخوازکرن ناگورنو قه‌رهباغ ب سهر کومارا ئه‌رمینیا فه ب هینه‌ گریدان. پاشی ئه‌رمه‌نین ناگورنو قه‌رهباغ فی هه‌مان داخوازی کرن کو پیقفیه‌ سنورین سالا 1923 بهینه‌ گوه‌ارتن⁽²⁹⁾.

به‌لی ئه‌ف داخوازییه‌ ب شیوه‌یه‌کی فه‌رمی ژلایی سه‌روکاتیا جقاتا بلندا سوفیتی فه هاتنه‌ ره‌دکرن ودیپاتی ل سهر بارودوخی وی بی سیاسی جوگرافی بی به‌ری کر⁽³⁰⁾. لدویف بوچونا وی ئه‌و بریار دژی ده‌ستوری ئیکه‌تیا کومارین ئیشترکی یا سوفیتی بوو، کو

ئوتونه‌می پارچه‌که ژ نه‌زهریجانی و ژئی ناهیته جوداکرن و دستوری ئیکه‌تیا سوفیتی و کومارا نه‌زهریجانی لقییری بریقه‌دچیت و نه‌فه ناهیته لادان⁽⁴⁷⁾.

حکومه‌تا سوفیتی دزانی نه‌گه‌ر زویکا بارودوخ هیمن نیه‌ته‌فه کوشتار دناقبه‌را نه‌رمه‌نا و نه‌زهره‌را دا دی هینه‌ رویدان ب تاییه‌ت ل وان ده‌قه‌رین نه‌زهریجانی نه‌رمه‌ن نشین و ده‌فرین نه‌رمه‌نیه‌ن نه‌زهر نشین، وترسا حکومه‌تا سوفیتی ده‌جی خودابوو چونکی دماوه‌یه‌کی کیمدا چه‌ندین کوشتار دناقبه‌را واند هاتن رویدان، له‌وا ل 4 تیرمه‌ها 1990ئ میخانیل گورباتچوفی ئارامکرنا (تطبیع) بارودوخ ل هریمه‌نا ناگورنو قه‌ره‌باغ و ده‌روبه‌رین وی راگه‌هاند، وپشتی چه‌ند رۆژان سه‌ربازین تپیا بیست و سی یا له‌شکرئ چاری ئیکه‌تیا سوفیتی ل گه‌ل پولیسین نه‌زهریجانی گوندین نه‌رمه‌نی ل ده‌قه‌را شاهومیان ئابلوقه‌دان، نه‌رمه‌ن شیان بشیوه‌کی به‌روه‌خت به‌رامبه‌ر راوه‌ستن و به‌یانامه‌کا سه‌رۆکی کومارا نه‌زهریجانی ئیشترکی یا روسی نه‌یاز مه‌تله‌بوف Ayaz Mutallibo⁽⁴⁸⁾ د ته‌له‌فزیونا ئازهری هاته به‌خشین تیدا چه‌ختی لسه‌ر بدوماهی هاتنا به‌ئینفهره‌میا ملله‌تی نه‌زهریجانی کر، و داخاز ژ وه‌زاره‌تا نافخو و ده‌زگایی K.G.B و وه‌زاره‌تا به‌رگریی ل ئیکه‌تیا کومارین سوفیتی کر کو رابن ب دروستکرنا هیله‌کا سنوری بدریژاهیا بینچ کیلومه‌تران ل گه‌ل کومارا نه‌رمینیا، ئی ئیریقان لسه‌ر فی داخازی رازینه‌بوو و دیارکر کو نه‌فه‌هزه دی جهی رازیبوونی بیت نه‌گه‌ر ده‌قه‌ره‌کا بی لایه‌ن لسه‌ر بدریژاهیا سنوری نه‌زهریجانی و ناگورنو قه‌ره‌باغ هاته دروستکرنا، هر ل وی ده‌می ریکا غیتاش - لاتشین - ستیباناکیرت (پایته‌ختی ناگورنو قه‌ره‌باغ) هاته فه‌کرنا، و سه‌رۆک مه‌تله‌بوف ل 18 کانونا ئیکی 1990ئ فه‌رمان دا کو له‌شکرئ سوفیتی نه‌وی ل نه‌زهریجانی بگه‌قیته لژی سه‌رکردایه‌تیا وی، و یکه‌یین له‌شکرئ و وه‌زاره‌تا نافخو یا سوفیتی بینه ئیک ل گه‌ل هیژین چه‌کدارین نه‌زهریجانی⁽⁴⁹⁾.

پشته‌فانیا سوفیتی بو کومارا نه‌زهریجانی بارودوخ ئالوزترکر ب تاییه‌ت پشتی وان گفاشتین ل سه‌ر ناگورنو قه‌ره‌باغ درستیبووی، له‌وا حکومه‌تا سوفیتی بریاردا (11000) سه‌ربازا لسه‌ر هیلا دناقبه‌را نه‌زهریجانی و ناگورنو قه‌ره‌باغ دا به‌لاقه‌بکه‌ت، نه‌فی چه‌ندی بو ماوه‌یه‌کی شه‌ر راگرت، به‌لی ژنه‌گه‌ری کوده‌تایا ته‌باخا 1991، بریارا فه‌کیشانا له‌شکه‌ئ سوفیتی دناقبه‌را هه‌یقا چریا ئیکی وشواتا 1991 ژلایی حکومه‌تا سوفیتی فه‌هاته دان، له‌وا دوباره شه‌ری دناقبه‌را هه‌ردوو لایندا ده‌سپیکره‌فه⁽⁵⁰⁾. ب تاییه‌تی پشتی هه‌ردوو کوماران یا نه‌زهریجانی ل 31 ته‌باخی ویا نه‌رمینیا ل 23 ئیلونا 1991 سه‌ره‌بخویا خو وه‌رگرتین، ده‌قه‌ر ب شیوه‌یه‌کی گشتی به‌ره‌ف ئالوزیان چوو، هه‌ردوو کوماران دوباره ناگورنو قه‌ره‌باغ پارچه‌ک ژ ناخا خو زانین⁽⁵¹⁾. ژلایی خوئه‌ په‌رله‌مانی ناگورنو قه‌ره‌باغ ل 2

رویدانین سومغایتی هنده‌ک رویدانین دین خویناوی ل دویف خو ئینان وه‌کی وی پیکدادان دناقبه‌را نه‌رمه‌ن و نه‌زهران ل نه‌سکیرانی په‌یدابوو، ده‌قه‌ره‌که ژ هه‌شت ده‌قه‌رین ناگورنو قه‌ره‌باغ. ودقی پیکدادانیدا (50) ژ نه‌رمه‌نان هاتنه هنگافتن و دوو ژ نه‌زهریجانیان هاتنه کوشتن⁽⁴⁰⁾. له‌وا ل 15 حوزه‌یرانا 1988 چقاتا سوفیتی یا بلند ل کومارا نه‌رمینیا داخواز چقاتا سوفیتی یا بلند ل ئیکه‌تیا سوفیتی کر ناگورنو قه‌ره‌باغ ب سه‌ر وی فه‌ به‌یته‌ گریدان، ژلایی خوئه چقاتا سوفیتی یا بلند ل کومارا نه‌زهریجانی داخوازکر چ گهورین دسنوراندا نه‌هینه‌کرن و داخوازییا کومارا نه‌رمینیا ره‌دبکه‌ت. ژلایی خوئه چقاتا سوفیتی یا بلند ل 18 تیرمه‌ها 1988 بریاردا چ گهورین نه‌هینه‌کرن و ناگورنو قه‌ره‌باغ بمینیت وه‌ک هه‌ریمه‌کا ئوتونومی دناف سنورین کومارا نه‌زهریجانی دا⁽⁴¹⁾.

بریارا چقاتا بلندا سوفیتی یا بلند بارودوخ ئالوزترکر رویدانین شه‌ری به‌ره‌ف زیده‌بوونی چون، له‌وا چقاتا بلندا سوفیتی ل 12 کانونا ئیکی 1989 بریارا هه‌له‌وه‌شاندنا په‌رله‌مانی ناگورنو قه‌ره‌باغ دا ول شوینا وی لیزنه‌ک ژ نه‌ه نه‌ندامان ب سه‌روکاتیا نه‌رکادی ولسکی Arkady wolsky پیکینا، پینچ نه‌ندامین سوفیتی و سیئ نه‌ندامین نه‌رمه‌نی و ئیک نه‌ندامی نه‌زهری⁽⁴²⁾. کارین نه‌فی لیزنی به‌رده‌وامبوون تا 28 چرییا ئیکی 1989 ل ده‌می لایه‌نی نه‌زهریجانی گفنگوکرین دگه‌ل چقاتا بلندا سوفیتی وریکه‌فتنن کۆ ناگورنو قه‌ره‌باغ بمینیت دناف چارچوفی کومارا نه‌زهریجانی دا وژلایی و یقه به‌یته بریقه‌برن⁽⁴³⁾. ژلایی خوئه چقاتا سوفیتی یا بلند ل کومارا نه‌رمینیا ل 1 کانونا ئیکی 1989 بریارا لیکدان ناگورنو قه‌ره‌باغ ب سه‌ر کومارا نه‌رمینیا فه‌ دا⁽⁴⁴⁾. ل په‌ی نه‌فی بریارئ کارقه‌دانین خویناوی دروستبوون، ول 13 کانونا دووی 1990 چه‌ندین کوشتار ل باکو و کپروف ئاباد ژلایی نه‌زهریان دژی نه‌رمه‌نان هاتن نه‌نجامدان، له‌وا ل 20 کانونا دووی له‌شکه‌ری سوفیتی کو ژمارا وان (30000) سه‌ربازبوون چوونه دناف باکو دا پشتی به‌رگریه‌کا ب هیژ یا له‌شکه‌ری نه‌زهری کو بو نه‌گه‌ری کوشتنا (10000) که‌سان ژ نه‌زهریان⁽⁴⁵⁾.

دی شین بیژین کو دماوی سال 1988 و هه‌تا نیفا سال 1990 گه‌له‌ک مانگرتن و نه‌رازیبوونین چه‌ماوه‌ری ل باژیرین ناگورنو قه‌ره‌باغ و نه‌رمینیا و نه‌زهریجانی رویدان، و ده‌سته‌ه‌لاتین سوفیتی هه‌ول دان بریکا دانوستاندنا ل گه‌ل سه‌رکردین پارتین نافخوی رازی بکه‌ن کۆ بارودوخ هه‌یی ب پارین، زیده‌باری هنده‌ک پیزابوونین به‌ل ز ژبو گرتیکرنا هاتنا هیژا و ریخستنا هاتن و چوونا پولیسان و قه‌ده‌غه‌کرنا هاتن و چوونی⁽⁴⁶⁾. ودقی ماوه‌یدا سه‌رکردایه‌تیا کرملنی پشته‌فانیا کومارا نه‌زهریجانی دکر، نه‌فه چه‌نده گورباتچوفی دگوتاره‌کا خودا دیارکر ده‌می گوتی: " ده‌قه‌را ناگورنو قه‌ره‌باغ نه‌وا خودان مافی

په یډابوون، زیده باری دامه زانندا ده زگایین دیموکراتی وهمی هیټمایین دوه لوتا سهر به خو⁽⁵⁹⁾. بقی شیوه ل سهر عردی کومارا نه زهر بیجانا سوفیتی دوو ده زگایین وه که ه څ ژ رویی یاسایفه هاتنه دامه زانندن، نه وژی کومارا قهر باغ وکومارا نه زهر بیجان.

هوسا لقیږه رکابه ری په یډابوو دناقبره روسیا و دوه لوتین ب تورکی دناخفن ل ده قرا پشت قه وقاز، هه روسا سیاستا هیژین روژناقا ژبو چارچوه کرنا روسیا و سیاستا تیکه لکرنی د قه واره کی په یوه نندیین نابووری و سیاستا دوه لوی ژی دا په یډابوو⁽⁶⁰⁾. لقیږه هم دشین بیژین کو ده قرا ل پشت قه وقازی بو ئالافکه ددهستی سیاستا دوه لوتین هه ری می و هیژین نیف دوه لوتی نه وین هه وه ل داین به رژه وه نندیین خو لقی ده قری جیبه جیکه ن پستی ژناچوونا ئیکه تیا سوفیتی ل 26 کانونا ئیکي 1991ی، وژ نه نجامی فی ئیکي روسیا نه چار بوو ده دست ژ پارچه کا مه زنا ده قرا دریا رهش و دریا قه زوین به رده ت، و روسیا توشی به رفره هبوونا دوه لوتین دهر ووبه ر بو یین دکه فنه باشووری قه وقاز هه روسا ئیکگرتنی دناقبره دوه لوتین ب تورکی دناخفن⁽⁶¹⁾.

بارودوخی گوهور یی جیوسیا سی ل ده قرا پشت قه وقازی روسیا پالدا کو هنده ک بنه مایان ئافاکه ت ژبو پاراستنا هه بوونا خو ل ده قری و به رژه ونندیین خو یین نیشتمانی جیبه جیکه ت، و ئیک ژ ناریشین گرنگ نه وین که قتینه د ریکا روسیا لقی دهمی سامانی نه فتی بوو ل ده قرا قه وقاز هه روسا کیشین ره وانه کرن و ئینان و برنی بوو، به لکه لسره فی چه ندی سیاستا روسیا یا چالاکه د هلبه ژارتنا ریکن ئافاکرنا هیلین بوریین نه فتی یه و دستنیشانکرنا پیقه رین یاسایه لدمی بکارئینا دریا قه زوین ژلای دوه لوتین که ناری فه، ولدوماهیی به شداریا رشنا روسیا د رویدانین ده قرا قه وقاز نه وین گردایی هه قهر کیین هه ری می و روئی روسیا د چاره کرنا فان هه فرکیان دا⁽⁶²⁾.

ل گه ل فی چه ندی ژی روسیا هند شیانین دارایی نه بوون کو د هاریکارین به رامبه ر وان لایه نین ل وان کومارا په یډابووین ب راوستیت نه وی خو دده ت ل گه ل روژناقا، و گرنگی دان ب پیشنیخستنا به ره مه یین وزی ل ده قری بو نه گه ره کی سهره کی کو تورکیا و هنده ک دوه لوتین روژناقا ل ده قری په یډابن و به شداری د گوهورین نابووری دا بکن نه وین ده قرا قه وقاز بخو فه دیتین، وژبو پاراستنا هه قسه نگیا له شکر ل ده قری و ریگرتن به رامبه ر هاتنا تورکیا وئیرانی بو ناف ده قرا قه وقاز و لگه ل پیشکه فتنا چاکسازیین نابووری ل روسیا، هوکری نابووری زوله کی گرنگ گیزا د په یوه نندیین روسیادا ل گه ل کوټارین نوی هاتینه دامه زانندن⁽⁶³⁾.

ولدویف فی چه ندی هم دشین بیژین کو ناقبرئانیا روسیا ژبو چاره کرنا هه فرکیا ناگورنو قهر باغ ژ نه گه ری هنده ک هوکاران زور یا ئالوز بوو، نه خاسمه کو روسیا و دوه لوتین روژناقا به رژه ونندیین جیواز

ئیلونا 1991 بریارا دامه زانندا کومارا ناگورنو قهر باغ راگه هاند، و به ری ئیکه تیا سوفیتی ب چه ند روژان ژناقجیت ل 10 کانونا ئیکي 1991 راپرسینه ک ل ناگورنو قهر باغ هاته نه نجامدان وب ریژا زورینه بریارا جودابوونا خو ژ کومارا نه زهر بیجانی دا⁽⁵²⁾. له وا له شکره ئی نه زهر بیجانی هیرشی ناگورنو قهر باغ کر، ل ده سپیکا 1992 له شکره ئی نه رمه نی بیشته فانی له شکره ئی سوفیتی چه ندین ده قری گرنگ گرتن وه کی (گلجبر، مراد سرت، و اقدام)، کو نیزیکی (16٪) ژناقا کومارا نه زهر بیجانی بوو، پاشی شیان هنده ک باژین گرنگ بگرن وه کی (خوجالی، شوشه، ولاتشین)⁽⁵³⁾. به لئ له شکره ئی نه زهر بیجانی فه گه ریا و هنده ک ده قری گرنگ دناقبره هه یفا حوزیرانی و تیرمه می دا 1992 گرتن وه کی (شاهومیان، و پارچه ک مه زن ژ ده قرا مارتاکیرت، و مارتونی، و عسکران، و هادروت)⁽⁵⁴⁾. ول 1993 له شکره ئی نه رمه نی فه گه ریا و چه ندین سهرکه فتنین دی تومارکرن و شیان شه ش پاریزگه هان بگرن وه کی (گلجبر، اقدام، فچولی، جبرائیل، قوبادلی، زنگیلان)⁽⁵⁵⁾. له وا کومارا نه زهر بیجانی ل دوماهیی رازیبوو ناگر به ستی دگه ل ناگورنو قهر باغ وکومارا نه رمینیا ل بیشیک ل 10 گولانا 1994 گرنده ت، ول شوباتا 1995 ریکه فتنه کا سیقولی دناقبره و اندا هاته گردان ژبو راهه ستاندا شه ری کوتا نه وروزی یی به رده واهه⁽⁵⁶⁾.

و ل دویف زیده رین نه زهری هژمارا باژیر و باژیرک و گوندین ژلای له شکره ئی نه رمه نی فه هاتین گرتن دگه هشته نیزیکی (890) یا، نه ف چه نده بو نه گه ری مشختبوونا نیزیکی ملیون که سان، و نیزیکی (20) هزار ژ نه زهر بیجانان هاتن کوشتن و نیزیکی (50) هزار که سان برینداربوون، و نیزیکی (5) هزار که سان بی سهروشوینبوون، و قه باری زیانین نابوری دگه هشته (60) ملیار دولاران⁽⁵⁷⁾.

4. روئی روسیا د چاره کرنا کیشا ناگورنو قهر باغ دا 1992 - 1994

به ری ژناقچوونا ئیکه تیا سوفیتی ب چه ند روژان ل 10 کانونا ئیکي 1991ی، راپرسینه ک ل ناگورنو قهر باغ هاته نه نجامدان و تیدا خه لکی دهنگ ب سهر به خو یی ژ نه زهر بیجان دا، پستی هه لبرارتین په رله مانی یین دامه زانندا حکومتا کومارا ناگورنو قهر باغ یا ئیکي و دماوی دناقبره 1988ی تا 1994ی، هه ریما ناگورنو قهر باغ شه ره ک بخو فه دیت دناقبره نه رمینیا و نه زهر بیجان تیدا نیزیکی 30 هزار کوشتی که فتن و ب هزاران خه له ک ئاواره بوون کو پتیریا وان نه زهر بیجانی بوون⁽⁵⁸⁾. و سهره رای وان ئاسته نگین مه زن و شه ری دگه ل نه زهر بیجانی، هه ریما ناگورنو قهر باغ پیشهاتین نه رینی بخو فه دیت، و گورانکاریین ره هوریشالی د ژیا نا نابووری و جفاکی دا

نشانین پیشغه چوونین له شکرې ل ناگورنو قهره باغ ل 25 - 26 شوباتا 1992 په یادابون کو خه لکې سفیل بین خوجالی ئو ه دکه فیتنه دوبراتیا 14 کم ژ باکورې روژه لات ژ باژیرې خانکندی ل ناگورنو قهره باغ توشی کومه لکوژی بوون ژلایې هیژن چه کدارین ئه رمینی، د ئه نجامدا 450 کس ژ خه لکې سفیل هاتنه کوشتن، و ژیده رین ئه زهر بیجانې ئاماژه دایه کو ئه ف کومه لکوژی ب هاریکاریا هیژن روسی بوویه، و لایه نی ئه رمینی ئه ف چنده ره تکر (70).

لقیره هژی ئاماژه کرنی یه روسیا شیانین مه زن هه بوون کو کارتی کرنی لسره بریغه چوونا رویدانان ل قه قاز بکه تن و بتاییه ت د چاره کرنا هه فرکیا ناگورنو قهره باغدا، ژبه رکو نه بتنی نافذیغان بوو د ریڅسنا هه فرکیا قهره باغدا به لکو ئیک ژ لایه نین سه روکاتیا کونگری مینسک Minsk یا ریڅخوا ئاسایش و هه فکاری ل ئوروپا بوو (71). ئه ف دهرگایه مافی سه ره کی بی چاره کرنا فی کیژی وه رگرت، لی بزافین کوما مینسک ل قوناغین ده ستپیکې چ ئه نجامین به رده ست بخوڅه نه دیتن و ئه ف چنده بو ئه گری برده و امبوونا شه ری، و ل گه لدا هه ولین روسی بین نیف ده ولته تی ژبو دیتنا چاره کی بو هه فرکیا ناگورنو قهره باغ و پروسا پاراستنا ئاشتی به رده و ام بوون (72). ل 20 ئادارا 1992 و ل پایته ختی ئو کرانیا کیف Kyiv یازده ده ولته تین کوما ده ولته تین سه ره بخو و ل گه لدا ئه زهر بیجان و ئو کرانیا ریکه فتنه ک ئیمزا کر، کو رابن ب هنارتنا کومه کا چافدیرا و هیژن پاراستنا ئاشتی بین هه فیشک بو ناگورنو قهره باغ (73).

هوسا دیار دبیت کو روسیا هه ول ددان هه فسه نگی دناقه را ئه رمینیا و ئه زهر بیجان دا بهیته پاراستن و نه هیلتی چ لایه ن سه رکه فتنه کا ئیک لایه ن بکه ت، و د هه مان دهمدا، و لدویف په یمانا دوو قولیا سالا 1992 ئی، روسیا سوز دابو ئه رمینیا ب پاریزیت ژ هه ر مایتیکرنا دهره ژلایې تورکیا فه، لی ئه ف په یمانه نه هاتبو په سه ند کرن ژلایې جقاتا بلندا روسی فه، ئه وا ترسا کیشانان روسیا بو هه فرکیی د قه وقازیدا دکر، و لدویف په یمانا ئاسایشا هه فیشک ل ته شقند Tashkent ل 15 گولان 1992 ئی، ئه فا هاتیه په ستن دناقه را روسیا و ئه رمینیا و ئه زهر بیجان و هنده ک ده ولته تین دیدا کو هه هیرشه ک بو سه ره لایه کی ب هیرش بو سه ره می لایه نان دئی هیته هژمارتن، هه روه سا لدویف فی په یمانی پیدقیه که ل وپه لین له شکرې بین ئیکه تیا سوفیتی بهینه لیگفه کرن لسره ئه ندامین کوما ده ولته تین سه ره بخو، و ئه رمینیا و ئه زهر بیجان پشکا وان ژ زری پوش و توپ هافیزان و فروکین چهنکی و گه له ک که ل وپه لین له شکرې بین دی پیدقیه هندی ئیک بن. ل گه ل فی چهندی و پشتی کیمتر ژ هه یغه کی ده سته لات ل ئه زهر بیجانې که فته ده ستی حکومتا الجی بیك Elchibey Abufaz (74) دا ئه وا ل گه ل تورکیا، چونکی نافه راستا گولان 1992 ئی ئه و دهمی تورکیا که ف ل ئه رمینیا کرین سه باره ت کیشا ده فه را ناخیتشیغان Nakhchivan (75)، هه ر ئیک

و بیگهور ل ده فه را قه وقاز هه بوون، به لی ل گه ل فی چهندی ئیکه تیا روسی لایه نی سه ره کی و خودان ده سته لات بو و جهی باوه ریا وان ده ولته تان بو بین گرنگی دایه چارکرنا کیشا دناقه را لایه نین هه فرک ل ناگورنو قهره باغ دا (64).

و ل وی دهمی به حس لسره روئی روسی د چاره کرنا هه رفرکییدا ل ناگورنو قهره باغ دهیته کرن، هه ر ئیک ژ سه روکین روسیا بوریس یلتسین Boris Yeltsin (65)، و نور سولتان نزاربایف Nursultan Nazarbayev (66) بی کا زاخستانی، ل گه ل ئه یاز مه تله بوف سه روکی ئه زریجانی ل 23 ئیلونا 1991 ئی گه هشتنه جیلینوفودسک Zheleznovodsk (باژیره که ل روسیا) لسره ده ستپیشخه ریا بوریس یلتسین و نور سولتان نزاربایف، و دانوستاندن دناقه را ئه رمینیا و ئه زهر بیجان و شاندی ناگورنو قهره باغ بسه روکاتیا روبرت کوتشاریان Robert Kocharyan (ئیک ژ سه رکردین بزافا رزگارخووا نیشتمانی) هاتنه ئه نجامدان، و د ئه نجامدا گه هشتنه به یانامه کا هه فیشک، به لی ئه ف ده ستپیشخه ریا بوریس یلتسین و نور سولتان نزاربایف بارودوخ ل ناگورنو قهره باغ باشرت لی نه کر، به روفازی هیرشین ئه زهریان لسره ده فه رین خه لکی ئه رمه نی تیدا دژیت توندتر لی هاتن. و گه له ک خه لک بوونه قوربانی و ده فه ر هاته ویران کرن (67).

و د هه مان بیافدا نوینه رین روسیا ل 15 چریا ئیکې 1991 ئی گه هشتنه باکو داکو هایداری ججه ئینانا به یانا جیلینوفودسک بن، و سه روکی ئه زهر بیجانې ئه یاز مه تله بوف ل پیشوازی وان بوو، ئه وی ئاماژه دای کو کیشا ناگورنو قهره باغ بتنی دی ژلایې ئه زهر بیجانې فه هیته چاره کرن، و پیدقی ناکه کسه مایی خو د کاروبارین نافخویدیدا بکه ت. و د هه مان دهمدا خو پیشاندانین سه رتاسه ری بین ئه رمه نیان ل ئه زهر بیجانې په یادابون کو داخازا دروستکرنا له شکره کی ریڅخستی کرن داکو کونترولا ناگورنو قهره باغ بکه ت (68).

هه لویستی روسی ل ده ستپیکا رویدانا جوړه هشیاری و ژی ترسیانی بخوڅه دیت، ل 3 شوباتا 1992 ئی، شیره تکارا سه روک یلتسینی بو کاروبارین نه ته و هیان هوسا دا دیار کرن کو بارودوخ ل قهره باغ "زور بی مه ترسیداره" و پیدقیه بهیته چاره کرن وه کو "شه ره کی دروست". و مه ترسیا هه فرکیی دا دیار کرن کو لسره "فاکته ری ئاینی یه ئه وی کوما ده ولته تین سه ربخو دکه ته ده ولته تین مه سیحی و ده ولته تین موسلمان" و ئه ف چنده دی گه له ک ده ولته تین هه ری می به شداری فی هه فرکیی که ت. و شروڅه کرنا هنده ک ژ جافدی رین سیاسی ل 4 شوباتا 1992 دوو دلیا روسیا لسره سه رده ریکرنی ل گه ل بابته تی قهره باغ دیار دکه ت ژبه ترسا وی کو ئه ف چنده ببیت ئه گه ری دابه شکرنا وی بو کو مکه کا ده ولته تین مه سیحی پشتکبریا قهره باغ بکه ن و ده ولته تین ئیسلامی پشتکبریا ئه زهر بیجان بکه ن (69).

نه رازیبونا خو لسهر فی به لگه نامی دیار کری ژوی هاته داخاز کرن کو بزیرین دم بگه هیته باکو و گه هشتنه ناگره سته کا دووم دریزل ده قهرا هه فرکیی دناقهرا نه زه ربیجان و قه ره باغدا⁽⁷⁹⁾. به لی دسهر نه فی چه ندیرا هه ریما ناگورنو قه ره باغ ما دباری "نه شهرونه ناشتی" دا، و خله کی وی ژی چافه ری جفاکی نیفده وله تی بوو کا دی کنگی دانپیدای ب هه ریما وان کن؟.

5. رولی ئیرانی د چاره کرنا کینشا ناگورنو قه ره باغ دا 1992
- 1994

نه بتنی روسیا و روظناقا لایه ن بوون د هه فرکیا ره گه زی یا نه رمنی نه زه ربیجانیدا، به لکو هندک ژ دهوله تین ده وره بره رول د فی هه فرکییدا هه بوو بتایهت تورکیا و ئیران، هه ردووکا به رزه وه ندینن وان نه وه کی یین موسکو و واشنتون بوون، لده ستییکا سالتین نوتان لده می هه فرکیا چه کدار دناقهرا نه رمنیا و نه زه ربیجانیدا په یدابویی لدور ناگورنو قه ره باغ و بوویه نه گه ری په یدابوونا ویرانی، و سه ره رای وی چه ندی کو تورکیا پشته فانی نه زه ربیجانی د سالتین 1992 - 1993 دژی نه رمنیا دکر، به لی نه نقره وته هرائی ریکن ژیک جیاواز پیشکش کرن ژبو چاره کرنا فی کیشی، یا ناشکرایه کو نه رمنیا چ ده رگه نینه کو پی بگه هیته نه قیانوسین نیف دهوله تی و سنور ل گه ل نه زه ربیجان و تورکیا و جورجیا و ئیرانی یین هه یین، و هه فرکیا وی ل گه ل نه زه ربیجان و تورکیا وه لی کریه کو نه شیت ناخ و سامانین فان هه ردو دهوله تان بکاربیت، به لی سه بارهت ل گه ل جورجیا سه ره رای وی چه ندی کو چ په یوه ندین دوزمناتی نه بوون، به لی ده لقیقن به رته نک و سیاستا تایهتا فی وه لاتی د گونجای نه بوون کو ئاریشین نه رمنیا چاره بکهت، زیده باری ئالوزیا په یوه ندینن جورجی ل گه ل روسیا بوونه نه گه ر بارودخ ل نه رمنیا پتر تیکبجیت، نه فی هه می ئیری فان پالدا کو ده رگه هه کی بخو قه کت داکو ژفی ئالوزی قورتال بیت نه وزی بریکا باشکرنا په یوه ندیان ل گه ل ئیرانی، سه ره رای دریزاها سنوری دناقهرا نه رمنیا و ئیرانی بتنی 48 کیلومه ترن، به لی هه ول دا کو پیوه ندینن خو د هه می بیافاندا ل گه ل ئیرانی پیشبجیت⁽⁸⁰⁾.

پشتی هه لوه شیانان ئیکه تیا سو فی تی هه فکری ل ناگورنو قه ره باغ نه بتنی بو ئاریشا نه زه ربیجان و نه رمنیا، به لکو بو ئیک ژ ئارمانجین پاراستنا ئیمناهیی نه وین هاتینه هه ول دان ژلای جفاقی نیف دهوله تیغه و ژ نه گه ری جهی جیوپولوتیکی یی ئیرانی نه و ده سته بری نه ما به لکو پشکدار بوو د چاره کرنا هه فرکیا ناگورنو قه ره باغدا و سه ره رای وی چه ندی کو ئیران نه بوو لایه نه کی ئیکسه ر د فی کیشی دا لی وی روله کی گرنک گنرا د چاره کریندا نه ف چه ند هه ریکار بوو کو ناشتی و سه قامگیری ل ده قهرا باشوروی قه وقازی بهیته پاراستن، هه ر ده می ئیرانی په یوه ندی ل گه ل هه ردو لایه نین

ژ وه بزیرین ده رقه ویی به رگریی یین روسی سه ره دانا په ریفانی کر ژبو گه نکه شکرنا ریکنن بجهینانا ئاسایشه کا هه قپشک، نه ف چه ند ه ئامازه کا رووه ن بوو کو روسیا ئیه تا خو قه کیشانی ژ نه رمنیا نینه، و ل وی ده می ویلایه تین ئیکگرتی یین نه مریکی هوشداری دا تورکیا، و ده سته لاتین روسی ژی ژلای خوقه هوشداری دا نه رمنیا ژ داگریکرنا ناخیتشیفان، و ب فی شیوهی هه می پلانین تورکیا ل ده قه ری هاتنه لادان⁽⁷⁶⁾.

و ژ نه گه رین دی کو رولی روسی د فی کیشیدا بهیتر ب که قیت نه و بوو لده ما شه ر نه یلولا 1993 ای ل ناخیتشیفان رویدای هیزین ئیرانی هاتنه دناق ده قهرا مافی ئوتونه می دا داکو ب هه قپشکی زیره فانی سنورا بکن، هه روه سا نه رمنیا باژیرو کورادیز ژ به شی کیشوه ری یی نه زه ربیجانی داگری کر نه ف چه ند ه بو نه گه ر کو نه زه ربیجان داخازا هاریکاری ژ روسیا بکهت و نه فی چه ندی ده رقه ت دا روسیا کو ده سته لاتا خو لسهر سنوری ده وره بری ده وله تین کوما ده وله تین سه ربخو قه گه رینیت، لدویف دا بریارا ژ جفاقا ئاسایشی ژماره 884 ل ریکه فتی 12 چریا دووی 1993 ای هاته دان تیدا ئیدانا داگریکرنا نه رمنیا ل 5 کانونا دووی 1994 ای بو کورادیز هاته کرن، و ژ نه نجامی فی یه کی له شکر نه زه ربیجانی ده سته لاتا خو ل باژیرو کورادیز زفرانده قه و تورکیا و ئیران ژ ده قه ری هاتنه دویرئخستن⁽⁷⁷⁾.

و ژ نه نجامی رژیا روسیا لایه نین هه فرک رازیبوون لسهر پیشنیبارا ئیکه تیا روسی ب ناگره سته بیشکیک Bishek ل قرغیزستان Kyrgyzstan ل 5 گولان 1994 ای ب نافزیفانیا روسیا و قرغیزستان، و کومه لا په رلمانی یا کوما دهوله تین سه ره بخو ل پایته ختی قرغیزیا بیشیک ئیمزا لسهر بروتوکوله کی دناقهرا نه زه ربیجان و نوینه رین ناگورنو قه ره باغ هاته کرن نه وی هاتیه نیاسین ب پروتوکولی چاره کرنا هه فرکیا قه ره باغ یا چپایی هاتیه نیاسین، و لسهر بنه مایین وی گه هشتنه ریکه فتنا ناگر به ستنی، ل 12 گولان 1994 موسکو میه فانداریا هه فدیتنه کی کر دناقهرا وه زیری به ریگریا نه رمنی سیرج سرکیسیان، و وه زیری به ریگریا نه زه ربیجانی مامادراف محمذوف و سه روک له شکر نه زه ربیجانی قه ره باغ سامفیل بابایان، و د نه نجامدا گه هشتنه ریکه فتنا ناگر به ستنی⁽⁷⁸⁾.

هه روه سا به لگه یه ریکه فتنی هاته ئاماده کرن سه بارهت جیبه جیکرنا پروتوکولی ل 19 شوباتا 1994 ای، تیدا هاتیه کو هیزین قه ره باغ و نه زه ربیجان بهیته پیشئخستن، و ده قه ره ک د ناقهرا هه ردو لایه نادا بهیته ده ستنیشان کرن وهیژین پاراستنا ئیمناهیی وی ده قه ری بگرن، و نه ف به لگه یه ژلای وه زیری به ریگریا ئیکه تیا روسی بافیل غراتشیف و یی نه رمنی سیرج سرکیسیان و سه روک له شکر نه زه ربیجان سامفیل بابایان قه هاته ئیمزا کرن، و ل گه ل وی چه ندی کو وه زیری به ریگریا نه زه ربیجان مامادراف محمذوف

هه فرکیی ئه رمینا و ئه زه ربیجان دروست کرین، ههول دا پتر فان په یوه دنیا ب پاریزیت و پیشبختیت، و ئه قه نیشانا پیگیرییه ب پرسنسیپین په وهندیین دوو قولی (81).

ئیکه م په یوه ندیین ئیکسه ر دناقبه را باکو و ته هرا ن دا ل 1989 ئی تا بدوماهی هاتنا ماوی سهرۆکاتیا ئه یاز مه تله بوف ل ئادارا 1992 دهستیگرن و بوونه ئه گهری پیشکهفتنا په یوه ندیین ئیرانی ئه زه ربیجانی بشیوه کی ئه رینی و ئا فاکه ر، و ل سالا 1991 لدهمی ئه زه ربیجانی سهر به خویا خۆ وه رگرتی، ئیرانی ب هه می ریکا بشته فانی دپلوماسی و ئابوری ل وی کر (82).

ولدهمی هه فرکیا له شکری ل سالا 1992 دناقبه را ئه رمینا و ئه زه ربیجانیدا په یه دا بوی ژبه ر بارودخی هه ریمنا ناگورنو قه ره باغ و ئه قه چهنده بوویه ئه گهری تیکدانا رهوشا وه لاتین ده وره به ر، ئیرانی ههول دا رۆی خود قی هه فرکییدا ببینیت داکول دهستیگرن گرتیا پاراستنا ئاساییشا خۆ یا نه ته وهی بکه ت، ههروه سا ژبه ر باری ناگورنو قه ره باغ ئه قه هه فرکیا ئه رمه نی ئه زه ربیجانی دبیته گه فه کا ئیکسه ر لسه ر ئاساییشا ئیرانی، دیسان به رده واما یا شه ری دناقبه را ئه زه ربیجانی و ئه رمه نادا لئیزیک ده قه رین ئیرانی دبیت ژ ئه گهری په یوه ندیین ره گه زی کارتیگرنی لسه ر ئه زه ربیان ل ئیرانی بکه ت، و بقی شیوه ی شه ر دی بسانا هی هته دناق ئا خا ئیرانیدا، زیده باری هوکارئ ئایینی ژئیران پالیده به شداری کیشه یا ناگورنو قه ره باغ بیت، ژبه ر کو مله تی ئیرانی یی شیعی ل دهسته لاتا خۆ نابوریت د هاریکاریکرنا شیعه یین ل ئه زه ربیجانی دژین، و پیدفیه ژبه ر نه که یین، به رده واما یا شه ری دی ده قه ری توشی نه سه قامگیری کت ئه قه چهنده ژئیرگه به رامبه ر جبه جیکرنا پرۆژین هه فیشک یین وژی و قه گوه استنی دناقبه را ئیران و ئه زه ربیجانیدا (83).

ولدویف قی چهندی ئیرانی بریاردا کۆ ب رۆی ناقریغانی ده فرکیا ناگورنو قه ره باغدا رابیت ب هقیقا وی چهندی خۆ ژ وان که فین هه فرکیا ناگورنو قه ره باغدا په یه دا بویین ب پاریزیت، ههروه سا دا جهی خۆ لده قه ری پتر موکم بکه ت (تایبه ت ل ئه زه ربیجان)، و وه زیری ده رقه یی ئیرانی عه ل ئه کبه ر ویلایه تی (1981 - 1997) به هانه یین سه ره ده ریا وان ل گه ل قی کیشی ل 17 شوباتا 1992 دانه دیارکرن: "ئه قه کارئ ئه م دکه یین یی سروشتیه، و هه ردو وه لاتان داخا زا هاریکاریا مه کریه ژبو دیتنا چاره یه کی ... و مه سنورین هه فیشک ل گه ل هه ردو ده وله تان یین هه یین، و جهی نه رازیبوونا مه یه کو ئه قه جو ره کیشه لسه ر سنورئ مه هه بن چونکی خزمه تا به رژه ر دنیا نیشتمانیا مه ناکه ت... و ئه م هه ست دکه یین کو ئه م بشیوه کی یه کسان نژیکی هه ردو وه لاتاینه بریکا په یوه ندیین میژویی و روشه نیبری" (84). ب کریار ئیرانی ههول دان داکو چاره یه کی بو کیشا ناگورنو قه ره باغ ببینیت ل 25 شوباتا 1992 وه زیری ده رقه ر یی ئیرانی علی ئه کبه ر ویلایه تی گه هشته باکو، و ل 26 شوباتی

دانوستاندن چیبوون دناقبه را سه رۆکی جفتا بلند یا ناگورنو قه ره باغ ئیریر مکرشیان و جیگری وه زیری ئاساییشا نه ته وی یا ئه زه ری ئیباتوم عباسوف (1992 - 1998)، و ئیران شیا هه ردو لایه نان رازی بکه ت کۆ بگه هه ریکه فتننا ئاگر به ستنی ل 27 شوباتا 1992 ئی، و ده ست ب لیکگوه ارتنا گرتیان بکه ن، و پشتی فان دانوستاندا عه ل ئه کبه ر ویلایه تی بریار دا کو بجیته باژیری غانجا و دقیا ل ویری بمینیت هه تا کو ریکه فتن بکه قیته دوارئ جبه جیکرنی دا (85).

گه له ک ده م پی نه چوو ئه قه ریکه فتنه پیگیری پی نه هاته کرن، وه کی سه نته ری رۆژنامه فانی ناگورنو قه ره باغ راگه هاندی کو: "پیگیری ب ئاگر به ستنی نه هاته گرن" وه ردو لایه نان ئیک دوو ب نه پیگیریکرنی تومه تبار کر (86). و ئه قه چهنده بو ئه گهری به رده واما یا پرسین سه ربازی کۆ هیزین چه کدار یین ئه رمینی رابوون ب هیرشکرنی لسه ر خوجالی، دئه نجامدا هنگا فتیین سفیل هه بوون، ل گه ل قی چهندی سه رکرده یه تیا له شکری یا ئه رمینی ب کردار پلانا دانان کو ب کریاره کا سه ربازی رابیت داکو کونترولا باژیری خوجالی بکه ت، ئه قی باژیری گرنکیا خۆ یا ئیستراتیجی بو ئه زه ربیجان و ئه رمینا یا هه ی، کو دبیته ده رگه هه ک بو ستیبا ناکیرت (پایته ختی ناگورنو قه ره باغ)، زیده باری کو دکه فته دناقندا ریکا دناقبه را پشکا باکو و باشورئ هه ریمنا ناگورنو قه ره باغدا، و ئه گهری دی کو ئه زه ربیجان پالیدی بو قی پینکا فا بله ز ئه و بوو کو په نابهرین ئه زه ری ئه وین ژ ئه رمینا هاتین هه می ل خوجالی بوون، ولایه نی ئه رمینی ئه قه چهنده ب گوهورینا دیموگرافی یا باژیری هژمارت (87).

و ل گه ل کو دهسته لاتدارین فه رمی ل ئه زه ربیجانی هه ولین کۆمارا ئیسلامی یا ئیرانی ب ئه رینی د نرخاندن کو ئارمانج ژئ ناشتی و سه قامگیریا ده قه ری بوو، لی گه له ک کارفه دان بوو ناقریغانیا ئیرانی په یه دا بوون، ژ وانا ئه ندام په رله مان ئازای غولیف ژ میلی میلیس ئاماره دا کو: "باکو سه ربوره کا ته حل یا ل گه ل ده ستپیشخه رین ئیرانی هه ی کو ئارمانج ژئ چاره کرنا هه فرکیا ناگورنو قه ره باغ ل دهستیگا سالین نوتان ل وی ده می کو ئیرانی ههول داین کو ده ستپیشخه ر بیت د پروسا دانوستاندان دا شوشی هاته داگیرکرن"، ههروه سا جه ختی کر لسه ر: "کو ئیرانی هاریکاریین مه زن دانه ئه رمینا، و ئه گه ر ئه قه هاریکاریه نه بان نوکه دا ئیریقان د رهوشه کا ئالوز تر دا بیت" چونکی زوره ری که ره ستنی خاری وژی و ئا فاکرنی و گه له ک که ل وپه لین دی ئه وین هاتینه ره وانه کرن بو ئه رمینا بریکا ئیرانی ده اتنه داین کرن". و لدویف غولیفی ئه رمینا بریکا ئیرانی به ینا خۆ د هه لکیشا، و ئیران گفاشتنی لسه ر ئیریقانی ناکه ت کو هیزین خۆ ژ ئا خا داگیرکری قه کیشیت (88).

وه سا دیاره ئیرانی دقیا ئارامی ل ناگورنو قه ره باغ به یته پاراستن و کاودان به ره قه کریارین له شکری نه چیت، چونکی به رده واما بونا هه فرکیی ل ئه قی ده قه ری دی کارتیگرنه کا نه رینی ل سه ر

دپه‌یوه‌ندیین دوو قولیدا بهینه گه‌نگه‌شه‌کرن، و هه‌فرکی ب ریکین ناشتیانه بهینه نیکلارن لدویف به‌لگه‌ین یاسا نیف ده‌وله‌تی، و ده‌ست ب ټاگر به‌ستنی بهیته کرن و د هه‌مان دمدا هیلین په‌یوه‌ندیکرن و هه‌گوه‌استنی بهینه‌ته‌کرن. به‌لی ل‌گه‌ل قی چه‌ندی ژی ئه‌قان دانوستاندنا کیشه بدوماهی نه‌ئینان، هیژین چه‌کدارین ئه‌رمینی هیژ کره سهر شوشی و لاتشین⁽⁹³⁾. ئه‌قی ده‌رفه‌ت دا ئه‌رمینیا کو هیله‌کا نیکسهر دروست بکه‌ت ل‌گه‌ل ده‌قرا ناگورنو قه‌ره‌باغ، وبریکا قی یه‌کی ده‌شتی‌شخه‌ریا نیستراتیجی یا گشتی که‌فته ده‌ستی سهرکرده‌تیا ئه‌رمینیا، ولدویف هه‌می بانگه‌واژین وه‌زیږی ده‌رفه‌ یی ئیرانی هاتنه پشتگوه‌نی‌خستن ئه‌وین کو تیدا دقا دویڤچونا ریکه‌فتنما دناقه‌ره‌ هه‌ردو لایه‌نان دا بهیته‌کرن، و سیاسه‌تا ناقب‌ژیقانیا ئیرانی ئه‌زهریجان ژ کاره‌ساته‌کا دی نه پاراست⁽⁹⁴⁾. وه‌وسا هه‌ولین ئیرانی هاتنه راوه‌ستیان، و ده‌رفه‌ت دا هنده‌ک ناقب‌ژیقانین دی.

ئه‌قان رویدانان دویڤه‌تین نه‌باش لدویف خو هیلان لسهر په‌یوه‌ندیین دناقه‌ره‌ ئیران و ئه‌زهریجانیدا، و شهر لسهر خوجالی و شوشی و لاتشین ئیران بیه‌قی کر، و ژ ئه‌نجامی قی نیکی ده‌سته‌لاتا هیژا ئیرانی لسهر ئه‌زهریجان بشپوه‌کی به‌رچاف لاواز بوو، و وه‌کو هیژه‌کا جهی باوه‌ری نه‌ما، کو شیرت بی ده‌اته کرن داکو زال بن لسهر وان کیشین ئه‌زهریجان توش دبیتی، زیده‌باری قی چه‌ندی گوه‌رینین بن بر دکه‌سین ده‌سته‌لات ل‌گه‌ل ئه‌زهریجانیا هاتنه کرن کو مه‌تله‌بوف ئه‌وی به‌رفه‌ ئیرانی قه‌ دچوو هاته گوه‌ارتن ب گه‌سه‌ک نه‌توه خواز ئه‌بو الفه‌زل الجی بیك ئه‌وی پتر به‌رفه‌ تورکیا و ده‌وله‌تین روژئافا قه‌ دچوو، و ئیران بوو نیك ژ دوژمنین ده‌وله‌تا ئه‌زهریجانا سه‌ربه‌خو⁽⁹⁵⁾.

دیاره کو ناقب‌ژیقانیا ته‌هرانی ده‌فرکیا ناگورنو قه‌ره‌باغدا هوکاره‌کی مه‌ترسیداربوو چ بو هه‌سه‌نگیا هیژین هه‌ریمی یان ژی په‌یوه‌ندیین ئیرانی ئه‌زهریجانیا کو ده‌یته‌ دیتن هه‌فرکیا ناگورنو قه‌ره‌باغ د قوناغه‌کا وه‌سا دابوو بگه‌هیته وی راده‌ی سه‌نگا سیاسی یا ئیرانی نه‌شیت چاره بکه‌ت، زیده‌باری وی چه‌ندی کو هه‌ر لایه‌نه‌کی هه‌فرکی ئارمانجین خو هه‌بوون و سه‌حدره‌ پروسا دانوستاندان ئه‌وا ئیرانی ده‌ستپیکری کو تشته‌کی سه‌ره‌کی نینه، و ئه‌نجامین نه‌رینی بین ناقب‌ژیقانیا ئیرانی په‌یوه‌ندیین ئیرانی ژلایه‌کی قه‌ و باکو و ئیریقان ژلایه‌کی دیفه‌ تیکدان.

6. ئه‌نجام

کیشا ناگورنو قه‌ره‌باغ د گه‌له‌ک قوناغین میژوویدا ده‌ریاز بوویه، و ره‌هوریشالین هه‌فرکی دناقه‌ره‌ ئه‌زهریجان و ئه‌رمینیا لسهر ئه‌قی هه‌ریمی قه‌دگه‌رینه سالین بیستان ژ سه‌دی بوری، ده‌می

گه‌شه‌پیدانا ئابوری یا ئیرانی که‌ت⁽⁸⁹⁾. و ژبه‌ر ئه‌قی چه‌ندی ئیرانی هاریکاریا ئابوری پیشکیشی ئه‌رمینیا دکر، ول دویف بوچوونا تاتول هاکیبیان Tatul Hakobyan، شاره‌زایی سیاسه‌تا ده‌رفه‌ ل ده‌زگایی سیفیلتاس Civilitas Foundation ل ئه‌رمینیا: "دناقه‌ره‌ سالین 1992 - 1994 ته‌هران خالا پشته‌فانیا سه‌ره‌کی بوو بو ئه‌رمینیا"⁽⁹⁰⁾.

هه‌فرکی دناقه‌ره‌ ئه‌رمینیا و ئه‌زهریجانیدا ژبه‌ر بارودوخ ناگورنو قه‌ره‌باغ گه‌هسته راده‌کی کو ئیران جاره‌کا دی ئه‌زهریجان و ئه‌رمینیا داخاز بکه‌ت کو قه‌گه‌رنه دانوستاندنا، ل ئادارا 1992 ئی کومبونه‌کا پایا بلند دناقه‌ره‌ نینه‌رین ئه‌زهریجان و ئه‌رمینیا و ئیران ل ته‌هران هاته ئه‌نجامان و گه‌هسته‌تنه ریکه‌فتنه‌کی لسهر ټاگر به‌ستنی و گه‌نگه‌شه‌ هاته کرن کو دشیاندايه دورپیچ لسهر ئه‌رمینیا بهیته راکرن، و به‌لاقرکنا چافدیرین سه‌ریازی، و لیگوه‌ارتنا گرتیان، و ل 15 ئاداری هه‌ردو لایه‌نان بین ئه‌زهریجانیا و ئه‌رمینی ئیمزا لسهر راگه‌هاندنه‌کی کر لدور چاره‌کرن هه‌فرکی ل 19 ئادارا 1992، و ئه‌میداری گشتی یی نه‌توه‌ین نیگرتی بترس بترس غالی (1992 - 1996) خوشحالی خو بو وه‌زیږی ده‌رفه‌ یی ئیرانی ده‌بری لسهر وان کارین ئیران دکه‌ت کو نه‌هیلت هه‌فرکی ل قه‌ره‌باغ ئالوزتر لیپه‌ت⁽⁹¹⁾.

د چارچوقی کارنی‌خستنا ریکه‌فتنما، جیگر و وه‌زیږی ده‌رفه‌ یی ئیرانی مه‌مود واعزی (1992 - 1994) ل 18 ئادارا 1992 ب گه‌له‌ک گه‌ریانان رابوو دناقه‌ره‌ باکو و ئیریقان و ستیباناکیرت و هه‌تا 13 نیسانا 1992 ئی قه‌کیشا، واعزی ئه‌نجامی گه‌ریان خو نرخاند: "چاره‌کرن کیشا قه‌ره‌باغ کاره‌کی ئالوزه و دماوه‌کی کورتدا ناهیته جیبه‌جیکرن" و ئالوزین نافخویی دناقه‌ره‌ هه‌ردو لایه‌ناندا ده‌ستپشانکرن، ئه‌وژی کو خه‌لکی قه‌ره‌باغ د چه‌کدارن، و گه‌له‌ک گرږین چه‌کدار بین هه‌ین و ل‌گه‌ل چ لایه‌نان نینن، و واعزی چه‌خت لسهر هندي کر کو پینگافا وه‌لاتی وی یا داهاتی ئه‌و بیت، ریکه‌کی ببینن داکو ټاگر به‌ست نه هیته شکاندن و هه‌ر یا به‌رده‌وام بیت و خو ئاماده‌کرن بو هنارتنا هیزه‌کا ناشتی بو ده‌قهری⁽⁹²⁾.

ئیرانی جاره‌کا دی داخاز ژ نینه‌رین ئه‌زهریجان و ئه‌رمینیا کر بهیته ته‌هرانی ژبو گه‌ره‌کا دی یا دانوستاندنا ل 8 گولان 1992 ئی، و یعقوب محمودوف، سه‌روکی په‌رله‌مانی ئه‌زهریجانیا (6 ئادار 1992 - 18 حوزه‌یران 1992) پیش سه‌روکی کو مارا ئه‌زهریجانیا قه‌ به‌شداربوو و سه‌روکی ئه‌رمینیا لیفون تیر پیتروسیان Levon Ter Petrosyan (1991 - 1998) بریکا سه‌روکی ئیرانی عه‌لی ئه‌کبه‌ر ره‌فسه‌نجانیا (1989 - 1997) کومبون، و تیدا ئیمزا لسهر به‌یاناما که‌ هه‌فیشک هاته‌کرن دناقه‌ره‌ سه‌روکین وان ده‌وله‌تان، و لدویف وی ریکه‌فتنی هه‌ردو لایه‌ن رازیبوون لسهر ریکخستنا کومبونین ریکخستی لسهر ئاستین بلند داکو هه‌می کیشین ئالوز

شهر دناقبره لایه نین هه فركدا رویدا و جار ژى ناشتی بهر قهرار دبوو،
ئهو دانوستاندنن دناقبره و اندا دهاتنه کرن نه گه هشتنه چ نه نجامان،
ئایه كو بارودوخ ل ناگورنو قهره باغ دئ ب چ شیوهی بیت؟.

7. پهراویز

1. چیاپین قه ففاسی دكه فته دناقبره هه ردوو كیشوه رین ئه وریا و ئاسیادا،
ب درژدهیا (1200 كم) دناقبره هه ردوو ده ریایین رهش و ئه زوف ژلایى روژنا فافه
وده ریا قه زوین (خه زهر) ژلایى روژه لاتی فه. چیاپین قه ففاسی گه لك دبلندن
وهانن وچوون دناقدا یا ب زحه مه ته. چیاپین قه ففاسی دبنه دوو بهش: چیاپین
قفقاسی بین باكور و باشور، دلایى چیاپین باكورى دا كومه كا كومارین حوكمى
ئوتونومى دناقا فیدراليا روسیا دا پئكدهینن، ئه و ژى ئه فه نه: (داغستان، شیشان،
ئهنوشیا، ئوسیتیا باكور، كاربارادا، كه باردینو، قاراچای، كراتشای، ئه دیغا)،
ولایى باشورئ چیاپین قه ففاسی سئ كومارین سهر به خو پئكدهینن، ئه و ژى
ئه فه نه: (ئازهریجان، جورجیا، ئه مینیا). سیار كوكب على الجمیل، الجغرافیه
التاریخیه لجمهوریات قوقاسیا و ترانس قوقاسیا، بحپ منشور فی: عبد الجبار
مصغى النعمی و اخرون، جمهوریات ئسیا الوسكى و قفقاسیا الجؤور التاریخیه
والعلاقات الّقلیمیة، مركز الدراسات التركیة - جامعه الموصل، (الموصل، 1993)،
ص 37 "امان الله شفایى، تاپى انقلاب اسلامى ایران بر تحولات سىاسى
منگه قفقاز، ص ص 60-61.
2. پرویز زارع شاه مرسى، قهره باغ نامه از ادوار كهن تا دوره معاصر، (تهران،
1387)، ص 1.
3. همان مصدر، ص 1.
4. همان مصدر.
5. عبد اللکيف بندر اوغلو، نقره ال... "ئزریجان، اوزبکستان،
تورکمانستان، قازاخستان، وقبرغیزستان"، دار الشؤون البقافیه العامه، (بغداد،
1997)، ص 30.
6. A. N. Yamskov, "Ethnic conflict in the
Transcaucasus: The case of Nagorno - Karabakh",
Theory and Society, Vol. 20, No. 5, Oct. , 1991, P. 45.
7. لمحہ تاریخیه موجزه عن قاراباغ، (باكو، 2014)، ص 24.
8. میرزا جمال جوانشیر قراباغى، تاریخ قراباغ، مقدمه، تصحیح و تحشیه از:
حسین احمدی، مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی، (تهران، 1384)، ص 1.
9. جورج شرف، من روسیا... حتى قاراباغ صراع القومیات فی دول ئسیا
الوسكى والقوقاز، مرکز الدراسات الامنیة، (بیروت، 1998)، ص 462 هـ (1).
10. پرویز زارع شاه مرسى، مصدر پیشین، ص 9-10.
11. میرزا جمال جوانشیر قراباغى، مصدر پیشین، ص 10.
12. عبد اللکيف بندر اوغلو، المصدر السابق، ص ص 31-32.
13. ئرشاک بولادیان، قچیہ ناغورنى قاراباغ الجرح النازف، (دمشق،
2018)، ص ص 33-34.
14. بو پتر پیزانینا لسهر دامه زرانندن و كه فتنه هه رسئ كومار سه كه: جورج
شرف، المصدر السابق، ص 473.
15. حوا محمد زاده، فاجعه قهره باغ، ترجمه: پرویز زارع شاه مرسى، (اورمیة،
1389)، ص 24.
16. همان مصدر.
17. صمد سردارى نیا، قراباغ در گؤز تاریخ، (تبریز، 1384)، ص 170.
18. بو پتر پیزانینا لسهر دامه زرانندن و كه فتنه هه رسئ كومار، به ریخوده:
جورج شرف، المصدر السابق، ص ص 303-331.

دهسته لادارین ئیكه تیا سو فیتی ل سالا 1923 ع ب شیوه كى
فرمى ئه ف هه ریمه ب ئه زه ریجانیه گریداى.

ژناقچوونا ئیكه تیا سو فیتی 1991 ده لیقه كا نوى بوو بؤ وان ملله ت
وكیمه نه ته وه یین لىن سیه را وئ، و جاره كا دى كاركن ژبو ب
دهستقه ئینانا ئارمانجین خو بین نه ته وه یی، به لئ ریک ل به روان یا
بسانا هى نه بوو" چونكى هه ر زوى كیشه دناقبره وان ملله ت
وكیمه نه ته واندا په یه دابوون، ئه و ژى ژبه ر نه وه كه فیا به رژه وه ندیین
وان، هه روه سا نه وه كه فیا دیتنن وان ژبو چاره كرنا كیشین دناقبره
واندا. وهه ر ل گه ل ژناقچوونا ئیكه تیا سو فیتی هه ریمه ناگورنو
قهره باغ داخازا سهر به خو یی ژ ئه زه ریجان كر و فیا ل گه ل ئه رمینیا
بیت.

هه فركى دناقبره ئه رمن و ئه زه ریاندا هه فركیه كا ره گه زى یا كه فنه،
وبه رده و امیا ئه فئ هه فركی ب درژها یا میژووی كه رب و كین دناقبره
قان هه ردوو ملله تاندا په یه داکریه، وهه ر وه سا ریک خوشکریه كؤ گه لك
دهوله تین دى مایپتكرنئ دكاروبارین ئه قان دهوله تین نویدا بكن، ژ
وانا ژى: ئه مریكا و روسیا و ئیكه تیا ئه وروپى و تورکیا و ئیران.

روسیا ئیك ژوان دهوله تان بوو كو شیانین مه زن هه بوون کاریگری ل
سهر رویدانین ل ده قه را قه وقاز بكه ت، ب تاییه ت ژى دچاره كرنا كیشا
هه ریمه ناگورنو قهره باغدا، به لئ روسیا ل ده ستپئكا په یه دابوونا ئه فئ
كیشی ب چافه كئ "هوشیار ویترس" ته ماشه دكر، ئه و ژى ژبه ر ئالوزیا
ئه فئ كیشی، و ترسا وئ ژ كارقه دانین نه رینى بین كیشی ل سهر
ملله تین سو فیتی، وهه ر وه سا ترسا وئ ژ مایپتكرنن دهوله تین هیژدار
وه ریمى. و ژبه ر ئه فئ چه ندئ روسیا هه ول ددان كؤ هه فسه نگی
دناقبره ئه رمینیا و ئه زه ریجاندا به یته پاراستن، و ژبه ر به رژه وه ندیین
خؤ، ب تاییه ت بین ئابورى، روسیا گرنگی دا په یه وه ندیین خؤ ل گه ل
كومارین نوى هاتینه دامه زرانندن، وشیا بیته لایه نئ سهره كى و جهی
باوه ریا وان دهوله تان بین گرنگی دایه چاره كرنا كیشا ناگورنو
قهره باغ.

نه بتنى روسیا خودان دهسته لات و به رژه وه ندی بوو ل ده قه را قه وقاز،
به لكو ئیران ژى ئیك ژوان دهوله تان بوو بین به رژه وه ندی و ده لیقین
گرنگ هه ی ل وئ ده قه رئ، ئه و ژى ژبه ر نئزیک بوونا وئ ژ هنده ك
كومارین ئیكه تیا سو فیتی، ب تاییه ت ژى ئه رمینیا و ئه زه ریجان،
وهه بوونا پئكفه گریدانین نه ته وه یی وزمانى و مه زه به یی دناقبره ئیرانى
و واندا، و ژبه ر ئه فئ چه ندئ ئیرانى هه ول دا رولئ نا قجیقانیئ د
هه فركیا دناقبره ئه رمینیا و ئه زه ریجاندا بگئیریت، ئه و ژى ژبه ر گرنیتیا
پاراستنا ئاساییشا خؤ یا نه ته وه یی. و سهره رای هه ولین ئیرانى ژبو
چاره كرنا كیشا ناگورنو قهره باغ، به لئ رولئ وئ یئ سنوردار بوو ب
به راورد ل گه ل رولئ دهوله تین دى ب تاییه ت ژى روسیا.

راسته گه لك دهوله تان هه ول دان كیشا ناگورنو قهره باغ چاره كه ن،
ب تاییه ت ژى روسیا و ئیران، به لئ ئه ف كیشه ب دویمه یك نه هات، جار

19. حوا محمد زاده، مصدر پیشین، ص 47-48.
20. کاهالا عمرانلی، قیام الدوله الّرمینیة فی القوقاز " الجؤور والاڤار"، ترجمه: عبدالرحمن عبدالرحمن الخمیس، مراجعه: فائق باغیروف، (القاهره، 2010)، ص 138-139.
21. دپیماننا سیقه‌ر دا ده‌وله‌تین هئیزدار دانیتدان ب ده‌وله‌تا ئهرمه‌نی کر، ویتنج ماده بو ده‌ستینشانکر (88 - 92)، وده‌وله‌تا ئهرمه‌نی، لدویف سیقه‌رئ، یا پیکهاتی بو: ژیلی عه‌ردئ کومارنا ئیریقان ل قه‌وقاز، چوار ویلیه‌تا ئه‌وژئ: تراپزون، ئه‌رزه‌روم، وان، به‌تلیس. بۆ پتر پیزانینا بنیره: هوگر گاهر توفیق، الکرده‌و المسأله الّرمینیة 1877 - 1920، دار ئاراس، (أربیل، 2012)، ص 557-561.
22. کاهالا عمرانلی، المصدر السابق، ص 145.
23. محمد السید سلیم، کومنولپ الدول المستقله، دراسه منشوره علی الانترنت، ص 56.
24. جعفر حق پناه، مداخله‌های خارجی در بحران های قفقاز منافع وامنیت جمهوری اسلامی ایران(مگال مودی گروه مینسک)، مجله ئیزاران، سال دوازدهم، شماره 34 و 35، بهار و تابستان 1392، ص 44.
25. صمد سرداری نیا، مصدر پیشین، ص 178.
26. سفاره جمهوری ارمنیا لدی دوله الکویت، قچیه ناغورنو کاراباخ، میژوو 17 تیرمه 2017.
27. لمحہ تاریخیه موجزه عن قاراباخ، المصدر السابق، ص 24.
28. ئرشاک بولادیان، المصدر السابق، ص 62-63.
29. میخائیل سیغیفیتش گورباچوف ل 2 ئادارا 1913 ژ دایک بوویه، و دناقه‌را سالین 1988 و 1991 سه‌رۆکاتیا ئیکه‌تیا سوفیتتی یا به‌رئ وه‌رگرتیه، و سه‌رۆکئ پارتا شیوعی سوفیتتی بوو دناقه‌را 1985 - 1991. بو ژئده‌تر سه‌حکه: Михаил Горбачев. Жизнь и реформы, (Москва, 1995), стр.4.
30. محمد حافف زاده، قره‌باغ، (قم، 1381)، ص 101.
31. جورج شرف، المصدر السابق، ص 478.
32. Ильгар Маммадов, Тофик Мусаев. Армяно-азербайджанский конфликт, (БАКУ, 2008), стр.38-40.
33. جعفر حق پناه، مصدر پیشین، ص 45-46.
34. صمد سرداری نیا، مصدر پیشین، ص 515.
35. ئرشاک بولادیان، المصدر السابق، ص 64-65.
36. صمد سرداری نیا، مصدر پیشین، ص 515.
37. Nagorno - Karabakh: A Plan for Peace, Crisis Group Europe Report, N°167, 11 October, 2005, P. 6.
38. ل دویف ژئده‌رین ئهرمه‌نی، دناقه‌را (300 - 1500) که‌سان هاتن کوشتن. بنیره: وهاب ولی، بحران قراباغ و سیاست گورباچف در جمهوری های مسلمان، فصلنامه مگالعات اسیا مرکزی و قفقاز، سال پنجم، دوره دوم، شماره (13) بهار 1375، ص 236.
39. صمد سرداری نیا، مصدر پیشین، ص 515.
40. ده‌زگایی ئاسایشا ئیکه‌تیا کومارین ئیشتراکی یا سوفیتتی یان ده‌زگایی هه‌والگیزی ل 20 کانونا ئیکئ 1917 هاتیه دامه‌زندان سه‌رۆکایا فلیکس دزسنسکای ولژیر چاقدئیریا سه‌رۆک فلادیمیر لینین، و ل 11 چریا ئیکئ 1990

- КИРАКОСЯН Н.А. РОЛЬ РОССИИ В УРЕГУЛИРОВАНИИ НАГОРНО-КАРАБАХСКОГО Конфликта. Журнал (ПРОБЕЛЫ В РОССИЙСКОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОМ) , №3 (Москва,; 2014), Стр.221-225; Moorad Mooradian & Daniel Druckman, Op. Cit., P. 710.
67. Киракосян Н. А. Роль России в урегулировании нагорно-карабахского конфликта // Пробелы в российском законодательстве, журнал, (Политика и политические науки), № 3, (Москва,; 2014), стр.223-224.
68. Киракосян Н. А. Роль России в урегулировании нагорно-карабахского конфликта // Пробелы в российском законодательстве, журнал, (Политика и политические науки), № 3, (Москва,; 2014), стр.223-224.
69. د. جورج شرف، المصدر السابق، ص 501 - 502.
70. Жирохов Михаил Александрович. Семена распада: войны и конфликты на территории бывшего СССР. (Санкт-Петербург,; 2012), Стр.294.
71. ل 1992 و ژبو چاره‌کرنا کیشا ناگورنو قهره‌باغ ریکخراوا کوما مینسک یا ریکخروا ناساییش و هه‌فکاری ل نه‌ورویا هاته دامه‌زراندن ب نه‌ندامه‌تیا روسیا و ویلایه‌تین نیکگری و فه‌ره‌نسا و بیلاوسیا و نه‌لمانیا و ئیتالیا و سوید و فه‌ندا و تورکیا و نه‌زهریجان. بۆ پتر پیژانینان سه‌حکه:
72. Маммадов И. Посреднические возможности ОБСЕ (на примере урегулирования нагорно-карабахского конфликта) // Центральная Азия и Кавказ. № 6, (Москва,; 2004), Стр. 9; The Nagorno – Karabakh conflict between Armenia and Azerbaijan: An overview of the current situation, European Movement International, 24 September 2013, P. 5.
73. Казмиров В.Н. Карабах. Как это было журнал (Международная Жизнь), № 5, (Москва,; 1996), стр.49; Patricia Carley, Op. Cit., P. 7.
74. Nagorno - Karabakh: New Opening or More Peril?, Crisis Group Europe Report, N° 239, July, 2016, P. 5; Nagorno - Karabakh: A Plan for Peace, Crisis Group Europe Report, N°167, 11 October, 2005, P. 9.
75. نه‌بو نه‌لفه‌زل الجی بیك ل 24 حوزیرانا 1938 ژ دایک بوویه و سه‌رۆکی دووی یی کومارا نه‌زهریجانی بوو ده‌سته‌لات ل نه‌زهریجانی کر هه‌ر ژ 16 حوزه‌یرنا 1992 تاکو ده‌ست ژ کار کیشای ل 1 ئیلونا 1993، و ل 22 ته‌باخا 200 ل باژیری نه‌نقهره ل تورکیا د ژیی 62 سالایی مریه. بۆ پتر پیژانینان سه‌حکه:
- Касатов А. Сама не своя. Российская армия за рубежом (Журнал Столица), №48, (Москва,; 2014), стр.1-4.
76. Сваранц А.НАХИЧЕВАНЬ В РЕГИОНАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЯХ И ИРАН, Газета,(Ноев Ковчег), №6 (281), (Москва,; 2016),стр.1-2.
77. казмиров в.н. Мир Карабаху. Посредничество России в урегулировании нагорно-карабахского конфликта, (Москва,;2009),стр.47.
78. там же, стр.50.
79. Варганян Артем Сергеевич. Проблема урегулирования конфликта в Нагорном Карабахе и роль международных организаций, диссертация, кандидата политических наук, Дипломат. Акад., МИД РФ (Москва,;2011),стр167; Mooradian & Daniel Druckman, Op. Cit., P.711.
80. там же,стр.168; Nagorno - Karabakh: New Opening or More Peril?, Crisis Group Europe Report, N° 239, July, 2016, P. 5.
53. امید غفاری، امید علی ویس نژاد، محمد تقی پور مناقشه قره‌باغ و تاپیر ئن بر امنیت ملی ج. ا- ایران، فصلنامه علمی- پژوهشی "امنیت پژوهی"، سال یازدهم، شماره 39 پاییز 1391، ص 46.
54. جورج شرف، المصدر السابق، ص 512-513 .
55. لمحہ تاریخیہ موجزہ عن قاراباخ، المصدر السابق، ص 27-28
56. Karabakh Searching For a –Patricia Carley,"Nagorno .i Solution", A United States Institute of Peace Roundtable Report, Peaceworks No. 25, First Published December 1998, P.1.
57. ئرشاک بولادیان، المصدر السابق، ص 84.
58. لمحہ تاریخیہ موجزہ عن قاراباخ، المصدر السابق، ص 27-28
59. Mooradian & Daniel Druckman,"Hurting Stalemate or .i Mediation? The Conflict over Nagorno - Karabakh, 1990 - 95", Journal of Peace Research, Vol. 36, No. 6, Nov., 1999, P. 712.
60. Кюрегян С.П. Этнополитические конфликты на Южном Кавказе: российская (постсоветская) практика их политического урегулирования. диссертации кандидата политическ. наук, (Москва,; 2005),стр.70; Nagorno - Karabakh: New Opening or More Peril?, Crisis Group Europe Report, N° 239, July, 2016, P. 5.
61. د. ئرشاک بولادیان، المصدر السابق، ص 78.
62. Гаджиев К. С. Большая игра на Кавказе Вчера, сегодня, завтра, (Москва,; 2012), стр. 44.
63. Офлаз Б. Позиция России и Турции в решении журнала, (Молодой нагорно-карабахского вопроса (Москва,; 2013), Стр.330-332.,ученый), №9 (Кюрегян С.П. указ.соч.,стр.99.
64. Здравомыслов А.Г. Межнациональные конфликты на постсоветском пространстве, -15.14(Москва,; 1999) ,стр.
65. (Гаспарян А. Динамика Карабахского Конфликта и роль Российской Федерации в его урегулировании. № 5,(Москва,; 1999),стр.6.
66. بوريس نيكولايفيتش يلنسین ل 1 شوباتا 1931 ژ دایک بوویه ل گوندی بوتکا ده‌فرا سفیردولفسک ل روسیا ل ئیکه‌تیا سوفیتی یا ئیشتراکی یا به‌ری، ئیکه‌م سه‌رۆکی ئیکه‌تیا روسی بوو 1990 - 1991 و چریا دووی 1991 و تیرمه‌ها 1992 بوویه ئیکه‌م سه‌رۆک وه‌زیر ل ئیکه‌تیا روسی، ئانکو د حکومه‌تا جاکسازی خوازا دا، و هه‌ر ژ ناداری هه‌تا گولان 1992 بوویه وه‌زیری به‌رگری ل ئیکه‌تیا روسی، لدویفدا خه‌ک ژ سیاسه‌تا وی یی رازینه‌بوو و جفاتا نوابا (دوما) یا روسی نه‌چار کر ده‌ست ژ کاری خۆ به‌رده‌ت، ل وی ده‌ست ژ کارکیشان خۆ لدویفده‌زا خۆ راگه‌هاند ل 31 کانونا ئیککی 1999، ول 23 نیسانا 2007 ل موسک دمريت. بۆ پتر پیژانینان لسه‌ر ژيانا وی سه‌حکه:
- Николай Зенкович. Указ. соч., стр.33.
67. ل 6 تیرمه‌ها 1940 ل شیمولغان ل کازاخستانی ژ دایک بوویه، گه‌هسته‌ریژین پارتا شوعی ل 1962، و ل 1985 بوویه سه‌رۆک وه‌زیری کازاخستانا ئیشتراکی یا سوفیتی، و 24 نیسانا 1990 ای هاته ده‌ستنیشانکرین ژلایی جفاتا سوفیت یا بلند وه‌کو ئیکه‌م سه‌رۆکی کازاخستانی، و پشتی هه‌لوه‌شيانا ئیکه‌تیا ئیشتراکی یا سوفیتی بوویه سه‌رۆکی ده‌وله‌تی و نازفانی (زعیم الامه) پی هاته به‌خشین ژلایی جفاتا نویه‌ران فه ل 12 گولان 2010. بۆ پتر پیژانینان سه‌حکه:
- Николай Зенкович. там же. стр.74

- ГАСАНОВ А. СОВРЕМЕННЫЕ МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ И ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА АЗЕРБАЙДЖАНА. Стр. 701. 90
- Zaur Shiryev, "Nagorno - Karabakh Conflict in the Scope of Accelerating Iran - Armenian Relations", Political Reflection, June, July, August, 2011, P. 34. 91
- Ibid. 92
- Агаджанян Грачья. СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ в 1991-2003 гг. диссертации на кандидата исторических наук, Воронежского государственного университета, (Воронеж, : 2004), стр.128. 93
- د. جورج شرف، المصدر السابق، ص 529. 94
- там же, стр.130. 95
- Востриков С. В. . Указ. Соч. Стр. 79. (1) 96
- НАДЖАФОВ Г. Н. ДИПЛОМАТИЯ АЗЕРБАЙДЖАНА В РАЗРЕШЕНИИ КАРАБАХСКОГО КОНФЛИКТА (1991 - 1994 г.г.). Диссертации кандидата исторических наук, Дипломатической Академии МИД Российской Федерации, (Москва, : 2005), стр.69. 97
- Минасян А. Карабахский конфликт: ключевые понятия и хроника, (Ереван, : 2005), стр. 216 с 81
- там же, стр.168; Mooradian & Daniel Druckman, Op. Cit., P.710. 82
- Чернявский С. И. Новый путь Азербайджана ,(Москва, : 2002), стр. 352 . 83
- Гасанов А. Политика национального развития и безопасности Азербайджанской Республики. (Баку, : 2014), стр. 500. 84
- د. جورج شرف، المصدر السابق، ل 526. 85
- ГАСАНОВ А. СОВРЕМЕННЫЕ МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ И ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА АЗЕРБАЙДЖАНА, (Баку, : 2007), стр.700; 86
- گللال یونس الجلیلی، "ناغورنو کارباخ: التنافس والنزاع والمتغيرات الدولية". في: د. عبدالجبار عبد مصغفی النعیمی وئخرون، المصدر السابق، ص 174. 87
- المصدر نفسه. 88
- Востриков С. В. Карабахский кризис и политика России на Кавказе, журнал, (Общественные науки и современность). № 3 (Москва, : 1999), Стр. 79. 89

مشكلة ناكورنو قرباغ ودور روسيا وإيران في حلها

1994 – 1992

دراسة تاريخية

الملخص:

تبرز أهمية هذا البحث من خلال متابعته لمشكلة معقدة، وهي مشكلة ناكورنو قرباغ، والتي تدخلت فيها العديد من الدول العظمى والإقليمية، وحاولت أن تلعب دوراً في حلها، وخاصةً روسيا وإيران، والتي اتخذتا مصالحهما السياسية والاقتصادية بعين الاعتبار عند تعاملها مع تلك المشكلة. كشف موضوع البحث عن عدد من الأسئلة تمت الاجابة عليها ضمناً بطريقة مباشرة أو غير مباشرة، كان من بينها: كيفية ظهور مشكلة ناكورنو قرباغ، وأهم المراحل التي مرت بها؟، كيف تعاملت روسيا وإيران مع تلك المشكلة؟، وما مدى الدور الذي لعبته الدولتين في إيجاد الحلول المناسبة لتلك المشكلة؟. تم اتباع منهج البحث التاريخي من خلال جمع المعلومات من المصادر المتعلقة بالبحث، والتعامل معها بدقة وحذر على أساس التحليل قدر الامكان. لا شك إن بحث ودراسة المواضيع المتعلقة بالتاريخ المعاصر لا تخلو من الصعوبات، ولعل من أهم تلك الصعوبات، هي تعدد اللغات التي كتبت بها المصادر المتعلقة بموضوع البحث منها: العربية والفارسية والانكليزية والروسية، ولكن مع هذا تمكنا الاستفادة من المصادر الأجنبية، وخاصة الروسية، والتي أعطت أهمية أخرى للبحث. الكلمات الدالة: ناكورنو قرباغ، أرمينيا، أذربيجان، روسيا، إيران.

The Problem of Nagorno Karabakh and the Role of Russia and Iran in Solving it 1992 – 1994 A Historical Study

Abstract

The significance of this study comes from the fact that it tackles an obscure conflict; the Nagorno-Karabakh conflict. Many great powers and regional countries have interfered in this conflict and tried to find a solution, especially Iran and Russia. They have dealt with the conflict in a way it serves their interests. The researchers have raised some questions and tried to answer them directly or indirectly. The questions include: How did Nagorno-Karabakh conflict start? What are the stages it went through? How did Iran and Russia deal with this conflict? To what extent they succeeded in solving this conflict? The researchers have adopted the model of historical approaches by collecting data related to the subject and analyzed them carefully and accurately. There is no doubt that studies on contemporary history will not be excluded from problems. The biggest problem that faced the researchers was that most of the sources were written in foreign languages such as Arabic, Persian, English and Russian. However, the researchers succeeded, in one way or another, to get benefit from such sources, especially Russian. This, without doubt, gave a privilege to this study.

Keywords: Nagorno Karabakh, Armenia, Azerbaijan, Russia, Iran.